

KRISTÓF ILONA

A KEGYESSÉG KÉSŐ KÖZÉPKORI EGRI PÉLDÁI*

„*Caritas est dilectio qua diligitur Deus propter se, et proximus propter Deum vel in Deo.*”¹

A középkori teológia egyik igen népszerű művéből, Petrus Lombardus *Quatuor libri sententiarum/ Sententiae in IV libris distinctae* című munkájából vett idézet tisztán mutatja a középkori irgalmasság természetét. Az embertársaink testi és lelki bajairól való gondoskodást elsődlegesen nem az emberi szegénység, elesettség, nyomor vagy betegség iránti együttérzés váltotta ki, hanem az Isten iránti szeretet és végső soron az Isten előtti érdemszerzés.² A hívekre általánosan vonatkozó elvárásokon túl, a 8-9. századtól az egyházi testületeket és méltóságokat intézményes keretek között is buzdították a szegénygondozásra. Szent Chrodegang (715 k. – 766) metzi püspök a világi papság számára készített regulájában hangsúlyozta a püspök és káptalani tagok karitatív tevékenységének szükségességét. Jámbor Lajos (778–840) rendelete alapján a frank birodalomban a püspökök kötelesek voltak ispotályt emelni a szegények és idegenek számára, amelyek fenntartásából a káptalanoknak is részt kellett venniük.³

Jelen munkám első felében azokat az információkat foglalom össze, amelyeket a középkori Eger jótékonyági intézményeiről, szegénygondozásáról tudunk. A továbbiakban pedig a késő középkori számadáskönyvekből kinyerhető adatok révén a püspöki kegyesség jellemzőit kívánom megvizsgálni.

A középkori ispotályok elsősorban szegényházak voltak, nem kórházak – a betegellátás másodlagos feladat volt, néha javadalmasként is éltek ott, akik teljes ellátásban részesültek. Az ispotályok állandó és időleges lakói között egyaránt szerepeltek szegények, öregek, árvák és zarándokok is, azonban a betegek és a testi fogyatékosok bizonyosan jóval kevesebben voltak.⁴

A magyar kutatás általában a városiasodás egyik bizonyítékaként tekint az ispotályok meglétére.⁵ A legtöbb, ismert dátumhoz köthető, magyarországi ispotályt a 14-15. században alapították, illetve sok új alapítást őriztek meg a 15-16. század fordulóján keletkezett források, azonban a legkorábbiak, a késő 12-kora 13.

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

¹ Lombardus 1971. Liber III. XXVII. distinctio.

² Somogyi 1941: 9–10.

³ Somogyi 1941: 74–75.

⁴ Kubinyi 1999: 261–262., Kubinyi 2004: 188., Pásztor 2000: 50., de Cevins 2003a: 54., de Cevins 2003b: 61., Somogyi 1941: 4., Majorossy-Szende 2008: 429.

⁵ Kubinyi 2004: 187., Majorossy-Szende 2008: 417., Fügedi 1972: 69. skk.

századi alapításúak nem mindig maradtak fenn.⁶ A legújabb kutatások 128 ispotályt tartanak nyilván a közép- és kora újkori Magyar Királyság területén, 92 településen, melyeknek több mint a fele királyi és püspöki centrumokban működött.⁷ Az esetleges forráspusztulást figyelembe véve is egyértelmű, hogy a magyarországi városfejlődéssel párhuzamos a karitatív intézmények fejlődése, a 14. század eleje és a 15. század vége között megkétszereződött a számuk. Azonban ennek a jelenségnek az értelmezése már nem egyértelmű. Marie-Madeleine de Cevins a megkésett magyar városfejlődés utolsó, fellendülő szakaszában, a 15. század közepétől egy demográfiai válsággal párosuló gazdasági visszaesést érzékelt, amely problémák miatt valószínűleg megnövekedett ezekben a helységekből a rászorulóknak száma, fokozódott a lakosság mobilitása, s így újfajta szükségletek keletkeztek a gondozásban.⁸ Ennek ellenére azonban a magyar kórházak a középkor legvégéig egészen szerény méretűek voltak, számításai szerint 4000 városlakóra jutott egy, általában 20 fő befogadására alkalmas ispotály, azaz az általa leírt válságjelenségek ellenére is csak mérsékelten növekedett a rászorulóknak száma.⁹ Ezzel szemben Majorossy Judit és Szende Katalin az urbanizációs folyamat másféle értelmezésével indokolták az ispotályok relatív alacsony számát. A városias funkciót betöltő települések alacsony népességszámát (3000-5000 fő) hangsúlyozva kiemelték, hogy a teljesen nincstelen, család nélküli bevándorlók létszáma is elég alacsony volt, ugyanis általában a környező falvakból érkeztek, ezért nem volt túl nagy igény az ispotályokra, eléggé elterjedt az otthoni gondoskodás gyakorlata.¹⁰ Valamint feltételezhetően a városok és a közeli falvak közötti kapcsolat is a probléma megoldását szolgálta, ugyanis több városban, pl. Besztercebányán, Debrecenben csak a helyi illetőségű szegényeket fogadták be. Azaz a városba érkező nincsteleneket inkább kiköltöztették a környező településekre, és csak a 16. század végére vált általános gyakorlattá, hogy a hajléktalanokat az ispotályokba költöztették.¹¹ Minden, az ispotály fogalma alá eső intézmény az adott település földesurának alapításával vagy engedélyével jött létre, aki lehetett a király, a püspök, egy egyházi testület vagy maga a város.¹² A fent említett 92 település 128 ispotályát jelzi, hogy döntő többségükben egyetlen karitatív intézmény működött. Szinte teljes egészében kivételt képeznek a püspöki székhelyek, mivel 11 püspöki centrumból 21 ispotályt ismerünk.¹³ A püspöki városokban azért létezett több intézmény, mert különböző egyházi testületek, a káptalanok, szerzetesrendek, de legtöbbször maguk a püspökök is alapítottak ispotályokat.¹⁴ A 15. századra az ispotályok egy része városi

⁶ Majorossy–Szende 2008: 417–418., de Cevins 2003a: 47.

⁷ Majorossy–Szende 2008: 418.

⁸ De Cevins 2003a: 48., de Cevins 2003b: 49.

⁹ De Cevins 2003b: 50.

¹⁰ Majorossy–Szende 2008: 419.

¹¹ Majorossy–Szende 2008: 433.

¹² Kubinyi 1999: 260.

¹³ Kubinyi 1999: 262.

¹⁴ Majorossy–Szende 2008: 421.

kezelésbe került, jellemzően a szerzetesrendektől vették át fokozatosan a városok a működtetést. A püspökök és káptalanok azonban a székhelyüknek otthont adó városokban igen aktívak maradtak egészen a középkor végéig, és az alapítóknak a város életére gyakorolt befolyása miatt a kezükön maradtak az intézmények.¹⁵ Az ispotályok topográfiáját vizsgálva közös jellemzőjük, hogy a városok szélén helyezkedtek el, általában a városkapuk környéken, sok esetben a városfalakon túl, de mindenféleképpen főutak mentén a könnyű megközelíthetőség miatt, és igen gyakran vízközelben. A periférikus elhelyezkedésben valószínűleg az orvosi és vallási tabuk játszották a legfontosabb szerepet.¹⁶

A középkori Egerben is hasonló volt a helyzet. Két ispotályt ismerünk, a Szent Jakab és a Szent László tiszteletére felszenteltek.¹⁷ Egészen biztosan a **Szent Jakab-ispotály** a régebbi alapítású, és a patrocíniuma is példa nélküli az országban. Templomokat ugyan szenteltek Szent Jakab tiszteletére, de az ismert ispotályok közül ez az egyetlen.¹⁸ Ez a patrocínium nem annyira a betegápolásra, hanem inkább az intézmény zarándokjellegére utal, és nem nehéz összefüggésbe hozni az egri völgyben megtelepedett vallonokkal (latinusokkal), akik a templom körüli városrész, az Olasz utca névadói is voltak.¹⁹ De mindezeket túlmenően a korai, vallonokhoz köthető, 11. század végi alapítást sem régészeti, sem írásos adatokkal nem sikerült bizonyítani.²⁰ A Szent Jakab-ispotály első okleveles említése 1240-ből származik, amely oklevél a valamikor korábban alapított intézmény eredeti rendeltetésének visszaállításáról intézkedett. Az 1240. március 9-én kelt oklevélben IX. Gergely pápa újra visszaadta eredeti rendeltetésének az ispotályt, minthogy előzőleg egyes püspökök javadalomként világi papoknak adományozták, kizárva belőle a szegényeket és betegeket, holott kizárólag számukra alapították.²¹ Az oklevélből egyértelműen kiderül, hogy az ispotály felett a joghatóságot az egri egyház gyakorolta (*pleno iure*), és a visszaalakítás Klétus püspök kezdeményezésére a székeskáptalan jóváhagyásával történt, amelyet a pápa jóváhagyott az ispotály *rector*ának kérésére.²² Ebből következik, hogy az ispotály alapítását is közösen a püspöknek és a káptalannak tulajdoníthatjuk, szemben azzal a szakirodalomban megjelent véleménnyel, amely csak a püspökhöz köti.²³ A későbbiekben azonban a források csak a Szent Jakab-plébániatemplomot említik a 14. század első harmadából.²⁴ Ezek az adatok azonban nem zárják ki az ispotály további működését,

¹⁵ Majorossy–Szendé 2008: 420. skk., de Cevins 2003b: 49., 56., 67., Somogyi 1941: 60.

¹⁶ De Cevins 2003a: 49., de Cevins 2003b: 51., Majorossy–Szendé 2008: 446.

¹⁷ Kubinyi 1999: 264.

¹⁸ Kubinyi 1999: 262.

¹⁹ Kubinyi 2000: 107–108.

²⁰ Kakucs 2003: 162–163.

²¹ 1240. 03. 09. Theiner 1859: 175. CCCXIX.

²² Somogyi 1941: 75–76., 92., Majorossy–Szendé 2008: 427.

²³ De Cevins 2003a: 50., 52.

²⁴ Ipolyi–Fejérpataky (szerk.) 1887: 253., 337. 1332–1337 között üresedésben volt az egri Szent Jakab-plébánia, majd Tamás *sacerdos* adózott első évi jövedelméből.

hiszen az ispotályok igazgatói és a hozzájuk tartozó templomok plébánosai gyakorta nem voltak azonosak. Az alapítónak vagy a patrónusnak volt joga bemutatni az ispotályt vezető klerikust.²⁵ Az ispotályokat többféle egyházi helyzet is jellemezte. Esetenként a plébániáktól függetlenül működtek, kápolnájuk parochiális funkcióval bírt, és plébániatemplommá válhatott.²⁶ Ezzel szemben gyakran leányegyházként az adott plébániához is tartozhattak. A plébánia volt ugyanis a helyi lelkigondozás és joghatóság hordozója, az ispotály mestere csak az ott lakók lelkigondozását végezhetette, nem okozhatott anyagi kárt a plébániának olyan tevékenység végzésével, amely a plébánia káplánjainak volt fenntartva (pl. gyónatás, temetési jog szabályozása).²⁷ Az ispotályokban nemcsak a testet, hanem a lelket is táplálták. Mindenfajta rászorulóval ugyanabban az épületben gondoskodtak. Általánosságban az ispotály épülete egyetlen nagy teremből állt, amelyhez kapcsolódott egy kápolna, ez alakulhatott át a későbbi évszázadokban plébániatemplommá, ekkor már a templomhajóban szállásolták el a rászorulókat.²⁸ Ha voltak külön szobák, valószínűleg a személyzet használta őket, esetlegesen külön térítés mellett a tiszteletreméltóbb vendégek nyerhettek elhelyezést ezekben a szobákban.²⁹ Azonban az ispotályok klerikus személyzetéről nem lehet tudni szinte semmit sem, orvosok sem szerepelnek a forrásokban.³⁰ Nem véletlen, hogy az intézmények nem szakosodtak, legfontosabb feladatuk nem a gyógyítás, hanem a szegények táplálása, fenntartása volt.³¹ A tehetősebb gyógyulni vágyók otthonaikban kúrálták magukat, a városokban működő orvosok nem kapcsolódtak az ispotályokhoz.³² Egerben a régészeti feltárások megerősítették azt a korábbi feltételezést, hogy a Szent Jakab-ispotály és plébánia a templom védőszentjéről elnevezett városrészben, a később egységesülő Eger város szélén helyezkedett el, viszonylagos távolságban a püspökvártól, a későbbi Cifrakapu környékén, a mai Tavassy Antal utcában.³³ 1957-ben a vízvezeték árkának ásása közben bukkantak középkori falmaradványokra, amelyeket a Szent Jakab-ispotály maradványaiként azonosítottak. Két egymással párhuzamos falmaradványt jegyzett fel az ekkor készült régészeti jelentés, amelyek egymástól való távolsága (16-18 m) valószínűleg egy nagy alapterületű csarnokra utal. A két fal között, az épület belterületéről előkerült még a kőlapokból kirakott padozat néhány darabja és egy lépcső indítása. Az északi fallal párhuzamosan előkerült egy más szerkezetű, kora gótikus fal vakolt maradványa, amely egy kerengőhöz hasonló rendeltetésű folyosó része lehetett. A közelmúltban 2014-ben és 2018-ban a Tavassy Antal utcában zajló

²⁵ De Cevins 2003a:52., 115.

²⁶ Somogyi 1941: 85.

²⁷ Somogyi 1941: 81–85.

²⁸ Kubinyi 2004: 192.

²⁹ Majorossy–Szende 2008: 435.

³⁰ Somogyi 1941: 5.

³¹ De Cevins 2003a: 53–54.

³² Majorossy–Szende 2008: 429–430.

³³ Kovács 1965: 79.

építkezések igényeltek régészeti szakfelügyeletet, és ekkor nyílt mód a régészeti megfigyelésre. A 2014. évi megfigyelés alkalmával faragott kőelemek kerültek elő másodlagos helyzetben. Valószínűleg ez a régészeti megfigyelés a Szent Jakab-templom hosszházának területére lokalizálható, amint a 2018. évi régészeti megfigyelés alapján feltételezhető. 2018-ban falmaradványok, középkori sírok kerültek elő. Valószínűleg az ispotály Árpád-kori temploma szentélyfalának részei kerültek napvilágra. Egészen pontosan az egyenes záródású szentély keleti és déli falának sarkánál egy keletre és egy délre kiugró támpillért sikerült feltárni. A rendelkezésre álló adatok alapján feltételezhető egy 13. századi egyenes szentélyzáródású, tengelytámpilléres templomépület, mellette állt egy nagy méretű, vélhetően Árpád-kori csarnok, amelyet a későbbiekben egy külső oszlopsorra támaszkodó, árkádos kerengővel vehettek körbe. A lépcsőalapozásból arra lehet következtetni, hogy az épület kétszintes volt. A cserép- és kályhacsempe-töredékek alapján nemcsak a 16. századi használatra lehet következtetni, hanem az épület romba dőlését a 16. sz. második felére lehet datálni.³⁴ Feltehetően az 1552. évi ostrom során jelentős károkat szenvedhetett vagy akár el is pusztult a templom, azonban ezt egyértelműen kijelenteni nem lehet. Sem az írásos források, sem a régészeti feltárások nem teszik lehetővé a pontosabb datálást. Azonban az 1596. évi oszmán ostromról készült veduták jelentős részén feltüntették az ispotályt (templomot). Mindazonáltal a Barcsay Amant Zoltán által összegyűjtött Egerre vonatkozó ábrázolások nem egyértelműek. A II. tábla 3. sz. vedutája az 1596. évi ostromról a kórház épületét egy fogadóba helyezte el. Az ábrázoláson ez valójában egy fallal körülvett épületkomplexum.³⁵ Rákóczi Gergely szakdolgozatában ezt az épületet azonosítja az alább tárgyalandó Szent László-ispotállal.³⁶ Ez a feltevés viszont aligha állja meg a helyét, ugyanis a Szent László-ispotály – amint lentebb bemutatom – minden valószínűség szerint a várofalakon túl feküdt, és ezekben az évtizedekben pusztulhatott el Almagyar faluval együtt, így a metszetkészítők figyelmét sem keltette fel. A városból Maklár felé vezető út mentén kizárólagosan csak a meleg vizes fürdőt és az Eger-patakon épült malmokat tüntették fel. Az 1596. évi ostrom ábrázolásainak másik típusán az ispotály-templom viszont azonosítható a Szent Jakab-templommal és az ispotállal. A Cifrakapu közelében egy kelet–nyugati tájolású templomot ábrázolnak, a szentély feletti huszártonnyal, és az épületet körülöleli északról és keletről egy-egy épületszárny, ami maga az ispotály lehet. Ez a típusú ábrázolás vált általánossá a 17. században. Mind az 1596. évi oszmán ostromot, mind az 1687. évi felszabadítást megörökítő vedutákon egy épségben álló templom látható.³⁷ Egyértelmű, hogy ezek a metszetek nem az alkotóik helyszíni tapasztalatain alapultak, hanem egymásra épülő másolatokról beszélhetünk. Talán megkockáztatható a kijelentés, hogy 1596-ban, ha

³⁴ DIV RAd 2519., 2572. Köszönöm Valasek Enikő és Rákóczi Gergely segítségét.

³⁵ Barcsay Amant 1938. A veduta legendájának H jele: *Spittal, der bei ein Wirtshaus*.

³⁶ Rákóczi 2020: 91.

³⁷ Barcsay Amant 1938. VII./12., VII./15., VIII./16., VIII./17., XIII./28., XI./24., XIV./31., XIV./33., XVI./37., XVII./39., XVII./40., XXII./48.

már romosan is, de még állhattak a Szent Jakab-templom falai, és a köztudat hozzákötötte az ispotályt, ami ekkor már lehetséges, hogy másik épületben működött. A tornyos templomépülettel jelölt ispotály az 1680-as évekre már biztosan csak egy toposz. Ugyanis az oszmán uralom alóli felszabadulás utáni első összeírásban (1690-ben) az egykori Szent Jakab-ispotály és -plébánia környékén egy romos templom szerepel lakatlan házakkal körülvéve.³⁸ Az összeírás szerint működött a városban ispotály, amely három ház összeépítésével jött létre, és mellette egy mecset állt.³⁹ Ezt az épületkomplexumot a kutatás a mai Széchenyi u. 29. szám környékére teszi. A lokalizációt támogatja, hogy az 1736-ban épült Szent Anna-kápolna építése során a mecsetet elbontották.⁴⁰ Rákóczi Gergely hívja fel szakdolgozatában a figyelmet egy 17. századi rézmetszetre, amelyen egy háromszög alakban egybeépített épületegyüttest jelöltek kórháznak.⁴¹ Csábító a feltételezés, hogy ez a metszet az 1690-ben működő ispotályt jelölte volna meg. De az elhelyezkedése nem támogatja ezt a lehetőséget, ugyanis ez az ábrázolás az Eger-patak bal partjára, a vár alatti területre helyezi az ispotályt, míg az összeírásban az ispotály azonosítható helye a patak jobb partjára esett. Másrészről ez a metszet több, Barcsay Amant által publikálttal mutat rokonságot, a háromszögletű épülettől északnyugatra felismerhető az a templomábrázolás, amelyet az 1596. évi ostrom ábrázolásai óta a Szent Jakab-templom és ispotályként lehet azonosítani. Sőt, ismerünk több olyan 17. század végi metszetet, amelyeken szerepel egyértelműen megjelölve az ispotály-templom és ez a bizonyos háromszögletű épület is.⁴² Eger városának hagyományos ábrázolásait figyelembe véve kijelenthető, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban őrzött metszeten a megszokotthoz képest valószínűleg tévesen jelölték meg az ispotály helyét. Mindent egybevetve a metszetek alapján annyiban lehetünk biztosak, hogy a török uralom idején is működött ispotály Egerben, és az emlékezet megőrizte az egykori Szent Jakab-templom képét, noha legkésőbb 1596-ra elpusztult az épület.

Az Egerbe vissza- és újonnan megtelepülő szerzetesrendek, a püspökség és a káptalan kényszermegoldásként használatba vette a középkori keresztény templomokra épült mecseteket, dzsámikat, amelyek helyén néhány évtized alatt új templomok épültek, így teremtve meg a szakrális helyek folytonosságát egészen napjainkig. Mivel a középkori templomok közül a Szent Jakab volt az egyetlen, amely muszlim imahely sem volt a 17. században, és a későbbiekben sem épült újjá,⁴³ így régészeti feltárása páratlan lehetőséget kínál a középkori ispotályok

³⁸ Kovács 2006: 149.

³⁹ Breznay szerint ez az ispotály az 1730-as évekig, az irgalmasrendi kórház megalapításáig ellátott orvosi feladatokat is, a későbbiekben szegényházként működött. Breznay 1934: 10. skk.

⁴⁰ Kovács 2006:46., 101.

⁴¹ Rákóczi 2020: 92. A metszet jelzete: Hadtörténeti Intézet és Múzeum G I h 154.

⁴² Barcsay Amant 1938. XIV./31., XIV./33., XVI./37., a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban őrzött metszettel szinte teljesen megegyeznek az alábbi metszetek: XVII./39., XVII./40.

⁴³ Mihalik 2014: 62.

tanulmányozására. Ugyanis hasonló feltárásokra csak Gyöngyösön, Pásztón és Telkibányán volt lehetőség, amely épületegyüttesek jóval szerényebb méretűek, elrendezésében pedig a telkibányai mutat hasonlóságokat az egrivel.⁴⁴

Amint fentebb említettem, a 15–16. századi források is hallgatnak a Szent Jakab-ispotályról. A püspökség számadáskönyveiben sem szerepel egyetlen, az ispotály fenntartására, támogatására vonatkozó kiadási tétel sem. Ez azonban nem egyedi eset, az ispotályokat általában ingatlanokkal látták el a biztos bevételi források reményében, másrészt pedig alkalmoszerű adományokban, alamizsnában részesültek.⁴⁵ Ezt támaszthatják alá a Szent Jakab-templom plébánosának, Pietro Maria Montelininek, Estei Hippolit megbízható *servitor*ának a levelei.⁴⁶ Montelini 1502 tavaszán nyerte el a kérdéses plébániát. Leveleiből tudható, hogy a plébánosi javadalomhoz tartozik „egy jó és kényelmes ház”, valamint nem túl sok bevétel. Mivel Montelini elsődlegesen Hippolit alkalmazottjának tartotta magát, és a szerencsését megcsinálni érkezett Magyarországra, nyilvánvalóvá tette leveleiben, hogy ura akaratától függően lesz úton a későbbiekben is, ezért maga helyett egy káplánt és egy diakónust kell alkalmaznia a liturgikus kötelezettségek ellátására, akiknek az ellátását a püspöki udvarra szerette volna terhelni.⁴⁷ Montelini leveleiben nem esik említés az ispotályról, ami azt valószínűsíti, hogy a plébániától anyagilag függetlenül működhetett, és a plébános nem volt azonos az ispotály *rector*ával. Azonban a források alapján lehet elképzelésünk az egri Szent Jakab-ispotály működéséről.

⁴⁴ Majorossy–Szende 2008: 412–413., DIV Rad 2519.

⁴⁵ Somogyi 1941: 94., de Cevins 2003a: 83., Majorossy–Szende 2008: 440–442.

⁴⁶ Montelini 1494 óta szolgálta Hippolitot Magyarországon. Kancellárként szerepelt az 1494. évi esztergomi számadáskönyvben. MTAK Ms. 4998.7/ASMo ASE AdP 702. A következő években is rendszeresen írt leveleket Magyarországról, Tommaso Fusco comacchiói püspök, Estei Hippolit titkára esztergomi kanonikátusának az ügyeit intézte, például a javadalmából származó bevétel átváltását és Itáliába juttatását. 1501. november 3. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31/1, Vestigia Infocus 1613., MNL OL DF 294684, 1502. február 15. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,3, Vestigia Infocus 1623., MNL OL DF 294693. Fusco esztergomi kanonikátusa korábban 1495. május 19. és 1499. július 7. között volt adatolva. C. Tóth 2019. 203. Ez a megbízás magyarázza Montelini szoros kapcsolatát Fuscóval a későbbiekben is. 1502-ben merült fel komolyabban, hogy magyarországi javadalommal jutalmazná meg ura. Ugyan Montelini egy kellemes kanonikátusra vágyott, de az előző plébános halála miatt frissen megürült egri Szent Jakab-plébániára ajánlotta Bakóc, a kormányzó Lardi támogatásával. 1502. március 20. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,4, Vestigia Infocus 1624., MNL OL DF 294694. 1502. május 18. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,5, Vestigia Infocus 1625., MNL OL DF 294694. 1502. május 20. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,6, Vestigia Infocus 1626., MNL OL DF 294696, ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,7, Vestigia Infocus 1627., MNL OL DF 294697, ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,8, Vestigia Infocus 1628., MNL OL DF 294698, 1502. június 5. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,9, Vestigia Infocus 1629., MNL OL DF 294699. 1505 után is kiváló kapcsolatban volt Lardival, mintaértékűen dolgoztak együtt, Montelini megbízhatóan járta meg többször az Eger–Ferrara utat – mint 1507-ben is. A Szent Jakab plébánosaként 1509. szeptember 18-ig biztosan adatolható: ASMo ASE Amb. Ungh. b. 4. 4/5.4, Vestigia Infocus 1752., MNL OL DF 294813. De szerepelt még Hippolit hagyatéki leltárában is. 1520: MTAK Ms. 4996.13

⁴⁷ 1502. május 18. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/31,5, Vestigia Infocus 1625., MNL OL DF 294694.

Az 1507. év a korábbiaknál mozgalmasabb volt Taddeo Lardi,⁴⁸ az egri püspök, Estei Hippolit⁴⁹ kormányzójának életében. Nem elég, hogy egyre jobban kínoztta a köszvény, néha lábra sem tudott állni,⁵⁰ április közepe⁵¹ és július közepe,⁵² valamint október vége⁵³ és karácsony⁵⁴ között Esztergomban és Budán volt kénytelen tartózkodni, hogy ura érdekeit képviselje. Eközben három, a püspöki udvarhoz tartozó itáliai fiatalember rendre botrányba keveredett. Valójában négyen érkeztek 1506 végén Itáliából Egerbe, ugyanis Lardi 1506. december 13-án kelt levelében arra kért utasítást, hogy mennyi fizetést kapjanak az újonnan jöttek, mert nem volt tisztában a helyzetükkel, és nem volt könnyű kielégíteni az igényeiket.⁵⁵ Hármójuk, Giovanni Brocco, Bernardo Mantovano és Francesco Vergezino rövid, ám emlékezetes magyarországi tartózkodását ismerjük E. Kovács Péter tanulmányából.⁵⁶ A negyedik fiatalember Bigo Compagni lehetett, akit már a levélben is név szerint említett Lardi, továbbá szintén 1507 elején tűnt fel a számadáskönyvekben.⁵⁷ Feltételezett érkezési dátumát megerősíti 1507. június 15-én Egerből küldött levele, amelyben nem győzte megköszönni ura kegyét, hogy megbocsátott neki, és könyörgött, hogy visszatérhessen Itáliába, hiszen ekkor már jó 8 hónapja tartózkodott Magyarországon, ami számára a tisztítótűzzel is felért, mert a magyarok úgy tekintenek rá, mint az ördögre (ellentétben Lardival, akit viszont istenítenek).⁵⁸ Azonban a megbocsátást hamarabb tudta kieszközölni, mint a hazahívó parancsot. Compagni jó magaviselete ellenére – vagy pont ezért – még 1509-ben is a püspöki udvar hasznos tagjaként tevékenykedett.⁵⁹

⁴⁸ Lardi korábbi pályájára lásd Kristóf 2019., Kristóf 2020., Kristóf 2021., Kuffart 2018.

⁴⁹ Sugár 1984., Laczlavik 2003:222-228., Byatt 1993., Kristóf 2020., Kristóf 2018a.

⁵⁰ 1507. március 7. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/29,47, Vestigia Infocus 1671., MNL OL DF 294740, 1507. szeptember 14. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 4/1.2, Vestigia Infocus 1705., MNL OL DF 294773.

⁵¹ 1507. április 10. E. Kovács 1992: 256.

⁵² 1507. július 12. E. Kovács 1992: 263.

⁵³ 1507. október 22. E. Kovács 1992: 271.

⁵⁴ 1507. december 25. E. Kovács 1992: 273.

⁵⁵ 1506. december 13. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 3/29., 44., Vestigia Infocus 1669., MNL OL DF 294738.

⁵⁶ E. Kovács 2008.

⁵⁷ 1504. május 4. E. Kovács 1992: 256.

⁵⁸ 1507. június 15. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 4/2.3., Vestigia Infocus 1739., MNL OL DF 294800.

⁵⁹ 1508. január 27-i bejegyzésben Bigo Compagnit és az olaszok utolsó kifizetését egy tételként könyvelte el Lardi, innen tudjuk, hogy az év elején Compagni török területekre indult lovat vásárolni. E. Kovács 1992: 308., 1508. augusztusi 11-i levelében jelezte, hogy Compagnit küldte Ferrarába. ASMo ASE Amb. Ungh. 3/29.55, Vestigia Infocus1682, MNL OL DF 294751. Azonban egy év múltán, 1509. szeptember 16-án Lardi ismét Compagnit küldte urukhoz üzenettel. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 3/29, 62, Vestigia Infocus 1691, MNL OL DF 294759. 1509. szeptember 21-én Mirandola levelét Bigo Compagni szóbeli beszámolójával kívánja megtámogatni. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 4/9.2, Vestigia Infocus 1788., MNL OL DF 294844. Compagni biztosan visszatért Itáliába, és Ferrarában szolgálta urát, feltűnik Ariosto Szatíráiban is. Catalano 1930: 189.

1507 májusában Bernardo Mantovano és Compagni Lardival Budán tartózkodtak, ahol Brandenburgi György emberei hamis kártyázással vádolták Mantovanót. Lardi urának jó híret mentendő inkább fizetett.⁶⁰ Július 29-én azonban már a béliháromkúti apátságban voltak, ugyanis Vergezino megsebesített egy nőt Egerben, és a botrány elkerülése végett küldték őket a ciszterci szerzetesekhez. Azonban alig egy hónap múlva, augusztus 22-én Vergezino megsérült – nem tudni, kinek a hibájából, fogalmazott lakonikusan Lardi –, és visszatértek Egerbe. Hogy a még nagyobb botrányt elkerüljék, Szent Jakab házában (*in domo Sancti Jacobi*) szállásolták el őket.⁶¹ A kalandorok előéletét, kényes helyzetét és igényeiket ismerve egy biztonságos, elszeparált és kellemes helyre volt szükségük. A régészeti ásatások eredményei alapján mondhatjuk, hogy egészen biztosan az ispotálykomplexumban nyertek elhelyezést, amely ekkor még működhetett az írásos források hiányának ellenére. A feltételezett 16-18 m széles csarnok is igen impozáns alapterületű lehetett összevetve a korabeli magyar ispotályok maximum 20 fősre becsült befogadóképességével szemben.⁶² De az egykori lépcső maradványaiból feltételezhető emeleti szárny viszont ideális lehetett akár kisebb szobák kialakítására és a jobb anyagi helyzetben lévő lakók vagy a személyzet elkülönítésére. Az elkövetkező heteket itt töltötték mind a hárman minden bizonnyal a Szent Jakab-templom plébánosának, a megbízható Pietro Maria Montelininek a felügyelete alatt. Miután Vergezino állapota a gondos ápolásnak és táplálásnak köszönhetően jelentősen javult, szeptember 11-én Lardi az egész társaságot Montelini vezetésével két kocsin Budára küldte.⁶³ Végül a három bajkeverő egy bécsi kitérő után november végén hagyta el végleg Magyarországot. Lardi biztosra akart menni, hogy oly sok kiadás után végleg megszabadul tőlük, ezért Montelini társaságában tértek vissza Ferrarába.⁶⁴

A **Szent László-ispotályról** hasonlóképpen keveset tudunk. A Szent László lovagkirálynak való dedikáció általános népszerűségnek örvendett a templomok körében a középkori Magyarországon. Viszont kétségtelenül nem ispotályok védőszentjeként volt közzismert, mindössze három ilyen intézményt ismerünk.⁶⁵ A káptalan birtokában lévő Almagyar településen alapították a Szent László-templomot és oltárt. A templom 1331-ben már biztosan állt, amikor rectora, Domonkos a templom és oltárai minden jövedelmének harmadában részesítette társát, János klerikust.⁶⁶ Mivel a 15. század elején még csak a Szent László-egyházról van adatunk,⁶⁷ elképzelhető, hogy az ispotály maga csak későbbi alapítású, hiszen

⁶⁰ E. Kovács 1992: 256–257.

⁶¹ E. Kovács 1992: 265–266.

⁶² Majorossy–Szendé 2008: 432–433., de Cevins 2003b: 50., de Cevins 2003a: 48.

⁶³ E. Kovács 1992: 268.

⁶⁴ E. Kovács 1992: 271.

⁶⁵ Majorossy–Szendé 2008: 431.

⁶⁶ Fejér 1832: 543–544., MNL OL DF 209947

⁶⁷ 1407. szeptember 14. Márton fia Fábián a rector. Mályusz (szerk.) 1958: 5733.

első konkrét említése csak 1449-ből származik.⁶⁸ Ez a viszonylag kései alapítás illeszkedik a korábban felvázolt trendekhez. A Szent Jakab-ispotállyal ellentétben, ugyan szórványos adatokra támaszkodva, de kijelenthető, hogy a 16. század közepén még ispotályként működött. Az egri káptalan Szent János-könyve, amely kolligátum a 17. század folyamán készült különböző időszakokban és céllal lejegyzett összeírások és jogbiztosító iratok alapján, adja a legpontosabb képet a Szent László-ispotályról.⁶⁹ Alapszövege 1570-ben keletkezett, amely rögzíti az ispotály 16. század közepi bevételeit, egyúttal bizonyítja az ispotály korábbi folyamatos működését. A Szent János-könyv egyértelműen leszögezi, hogy az egyházat és ispotályt a káptalan alapította a káptalan birtokában lévő, Almagyar falu szélén.⁷⁰ Ez a falu Eger külső piackörzetéhez tartozott, az ispotály tehát a Maklár felé vezető úton, minden valószínűség szerint a későbbi városfalon kívül helyezkedett el. Ugyanis az 1552. évi török ostromot követően megépült városfal földrajzi okokból kettészelte a falut, amelynek egyik része így a megerősített város része lett. Azonban a töröktől való visszafoglalás után nem említették a város templomai között az egykori Szent László-ispotályt sem romként, sem muszlim imahelyként. Ebből következően feltételezhető, hogy a Szent László-templom és ispotály a falu városfaltól távolra eső szélén állt. Ugyanis Almagyar városfalon kívül rekedt része már a török hódítás előtt elnéptelenedett, ezzel összefüggésben a temploma is elpusztult,⁷¹ később sem építették újjá, és a modern beépítések miatt régészeti feltáráshoz nem került sor, tehát az ispotály hozzávetőlegesen pontos lokalizációjával sem rendelkezünk. A Szent János-könyv szerint az ispotály birtokában volt egy malom Makláron a templom közelében, egy-egy szőlő Eger határában a Szélhegyen és az Üvegesen. Mindezek mellett a *magister hospitalis* kapta meg a zempléni szerencsi tizedkerület kijelölt települései tizedének *quartáját* és *cat-hedratikumát*.⁷² A szakirodalomban felbukkanó adat szerint 1643-ban egy, a 16. századi eredeti nyomán készült másolat alapján a Szent László királyról nevezett egri ispotály templomának és a benne lévő 12 apostol oltárának adományozása a káptalanhoz, míg a Szent László király és a Háromkirályok oltároké a püspökhöz tartozott.⁷³ A névazonosság azonban félreértésre adhat okot, az ispotályt és az oltárt elkülöníteni szükséges egymástól. A Szent László király és a Háromkirályok oltára nemcsak adományozás szempontjából tartozott a püspökhöz, hanem a székesegyház oltárai között is kerültek említésre.⁷⁴

⁶⁸ 1449. április 18. káptalani küldött: Imre kanonok, a Szent László-ispotály *rectora*: MNL OL DF 212037,C. Tóth 2015, 65.

⁶⁹ Kovács (szerk.) 2005: XIX–XX.

⁷⁰ Kovács (szerk.) 2005: 65.

⁷¹ Kovács 1965: 83.

⁷² Kovács (szerk.) 2005: 65., 84.

⁷³ Somogyi 1941: 75–76.

⁷⁴ Kovács (szerk.) 2005: 66., P. Kovács 1996: 46., Lukcsics (szerk.) 1938: 874. „...*canonicatum et praebendam ecclesiae Agriensis (8 m.), vacantes per obitum Pauli Bidrig, necnon altare S. Ladislai (4 m.) in eadem ecclesia.*”

Az ispotályokkal kapcsolatban annyit érdemes még megjegyezni, hogy bár gyakran tartozott hozzájuk fürdő,⁷⁵ és az egri meleg vizes fürdők a 15. századtól adatoltak,⁷⁶ de a számadáskönyvi adatok szerint ezek a püspöki udvar kezelésében voltak.⁷⁷

A másoknak nyújtott segítség, a jótékonyág gyakorlása megjelent a középkori vallásos társulatok tevékenységei között is, noha korántsem kapott elsődleges szerepet. A kolostori közösségek példájára a világi klérus tagjai is törekedtek az egymással való közösségre, és minthogy ők alapvetően nem közösségben éltek mindennapjaikat, számukra a társulás (konfraternitás) még fontosabb volt. Magyarországon a középkor folyamán számos papi imaközösség jött létre. Kezdetben a világi hívők ezekbe a már létező papi társulatokba tömörültek, majd a 15. században figyelhető meg új társulatok alapítása nagyobb számban. Tevékenységüket két tényező határozta meg leginkább: egyrészt – a csoporton belüli segítségnyújtás példájaként – a társulat tagjai segítették egymást a földi életben, gondoskodtak elhunyt társaik közös temetéséről, másrészt imádkoztak az elhunytak lelki üdvéért. Vallásgyakorlatuk abban állt, hogy bizonyos időközönként összejöttek a templomban, imádkoztak az élő és elhunyt tagokért, vezekeltek a bűneikért.⁷⁸A rendelkezésre álló adatok szerint az Oltáriszentség tiszteletére létesült a legkorábbi magyarországi közösség Pozsonyban 1349-ben. Szintén a korai, 14. századi alapítású konfraternitások között található az egri **Krisztus Teste (Corpus Christi) Társulat** is. Ismert a társulat 1386. évi statutuma is, amely részletesen szabályozta a közösség működését.⁷⁹A tisztán klerikus társulat egyik legjobb példája az egri konfraternitás. Csak a káptalan többségének beleegyezésével léphettek be papok, és a taglétszámot ötven főben határozták meg, noha a szabályzat lehetővé tette, hogy – amennyiben alkalmas személyek jelentkeznek – hatvan főig bővítsék a létszámot.⁸⁰A Krisztus Teste tiszteletére alakult konfraternitások legfontosabb feladata az évi úrnapi szentmise és körmenet lebonyolítása volt, valamint hetente csütörtökönként a Krisztus Teste tiszteletére bemutatott szentmisén való részvétel.⁸¹Egerben pedig a Szent János-oltárnál mutatták be csütörtökönként a szentmisét, mely alól csak a meszszire utazottak kaptak felmentést.⁸²A késő középkor egyik leglátványosabb vallási eseménye kétségkívül az úrnapi processzió volt, jöllehet Krisztus Teste

⁷⁵ Kubinyi 2004: 193., Majorossy–Szendé 2008: 437.

⁷⁶ Sugár 1965: 121–122. Itt kell megjegyezni, hogy Sugár félreértette a forrást, 1508-ban nem Hippolit fogadására készültek, és nem is ő vett fürdőt, hanem Bakóc. Ld. a következő lábjegyzetet.

⁷⁷ E. Kovács 1992: 253., 322.

⁷⁸ Pásztor 2000: 23–26., Erőss 2020: 9–10.

⁷⁹ Batthyány 1827: LXVIII. 281–285.

⁸⁰ Batthyány 1827: 283., Pásztor 2000: 24., Erőss 2020: 12., Solymosi 1992: 138., de Cevins 2003a: 134. Cevins véleményével szemben viszont egyértelmű, hogy az egri társulat csak klerikusokból állt.

⁸¹ Erőss 2020: 14–15., Fedeles 2007: 65., Pásztor 2000: 26.

⁸² Batthyány 1827: 282.

(Úrnapja) ünnepének bevezetésére csak a 13. század második felében került sor. Ennek hátterében az Eucharisztia iránti egyre fokozódó tisztelet figyelhető meg.⁸³ Általánosan vett értelemben a mély vallásos áhítat kifejezése mellett a processzió együttesen részt vevő klerikusok és laikusok mindenütt szigorú szabályok szerinti sorrendben követték egymást, ami az idegenek és a helyi lakosok számára egyaránt az adott település egyházi és világi hierarchiáját reprezentálták. A processziók szakralizálták az egész várost vagy annak egy részét, így az útvonalaknak mindenképpen nagy jelentőségük volt. Egyes városrészek, terek, utcák, templomok központi szerepet kaptak, mások a háttérben maradtak. A körmenetek útvonala kifejezte a városon belüli határokat is, így be- és kikapcsolhatott a közös ünneplésből plébániákat, városrészeket és népcsoportokat.⁸⁴ Erre kiváló példát adnak a középkori egri, úrnap körmenetek, amikor négy, az aznapi ünnepi misére kijelölt oltárospap a körmenet során elmondta a négy evangélium kezdetét a processzió kijelölt útvonalába eső négy templomnál, az alábbi sorrendben: Szent Jakab, Szent Miklós, Szent Mihály, és végül a körmenet visszatért a székesegyházhoz.⁸⁵ A vallásos társulatok belső életének, működésének, vallásgyakorlásának aprólékos szabályozásán túl a csoporton kívüli jótékonykodásra alig néhány rendelkezés vonatkozott. Általában pénzbeli támogatást nyújtottak a szegények vagy az útközben meghaltak temetéséhez, és meghatározott időpontban általában természetbeni adományokban részesítették a rászorulókat. Az alacsony fokú intézményesülés jele, hogy az alamizsnát nem az ispotályok kapták, hanem közvetlenül osztották a szegényeknek.⁸⁶ Az egri Krisztus Teste Társulat dékánja (a konfraternitás választott vezetője) minden évben mindenszentek másnapján a társulat költségén terített asztalnál megvendégelte a szegényeket, a statutumok szerint kétfogásos lakomát készítettek a számukra kenyérrel és borral, valamint a megvendégtelt rászorulóknak közül néhányat fel is öltöztettek belátásuk szerint. Hasonlóképpen két fogással vendégelték meg a nélkülözőket mindenszentek octávján is, amikor is a társulat minden tagja összegyűlt ünnepi misére és közös lakomára.⁸⁷

Figyelemreméltó, hogy a világiak által életre hívott vallásos társulatok némelyikéből céhek fejlődtek ki. Például szolgál a kolozsvári mészárosok testülete, mely saját bevallása szerint a Szent Mihály arkangyal tiszteletére létrehozott konfraternitásból lett iparos testületté. Azonban az elszórt esetek ellenére nem beszélhetünk általános folyamatról, ugyanis a céhek esetében nem alakultak ki a foglalkozás szerinti állandó védőszentek.⁸⁸ Ellenben mindegyikükről elmondható, hogy alapvetően vallásos irányultságúak voltak. Ugyanakkor míg a céhek tagjai elsősorban gazdasági és politikai célok miatt léptek közösségre, addig a konfraternitások tagjait a vallási

⁸³ Fedeles 2007: 63., Balanyi 1953: 293–294.

⁸⁴ Fedeles 2007: 59., 73.

⁸⁵ Dobszay 2000: 338.

⁸⁶ Pásztor 2000: 58–59., de Cevins 2003b: 58.

⁸⁷ Batthyány 1827: 24.

⁸⁸ Pásztor 2000: 44.

cselekedetek közös végrehajtása ösztönözte.⁸⁹ A céhek vallásos irányultságát igazolja, hogy a szabályzataikat püspöki megerősítés legitimálta. Tevékenységük nem annyira karitatív jellegű volt, mint inkább a tagok közötti kölcsönös segítségnyújtás jellemezte.⁹⁰ Hasonló jelenségek figyelhetők meg az egri szabók és posztónyírók oklevelében is, amely többek között szabályozza a tagok részvételét az úrnapi körmeneten és a kijelölt évi nyolc ünnepi misén, viszont szociális értelemben a csoport tagjain kívülre tekintve érzéketlen.⁹¹

Visszaulva a korábban említett teológiai elvekre, a szegénygondozás alacsony fokú intézményesülésére, a 15-16. század fordulóján keletkezett egri püspöki **számadáskönyvek** képeznek egy olyan forráscsoportot, amely eddig fel nem dolgozott adatokat szolgáltat a késő középkori jótékonyosság témakörében.

A Bakócz-kódex számadáskönyvei az 1493–96. évkört ölelik fel.⁹² Az egyes évek számadáskönyvei hasonló struktúrában épülnek fel, mégis úgy tűnik, hogy az 1494.⁹³ és az 1496.⁹⁴ évi számadások töredékesen maradtak fenn. 1494-ből csak a szőlőtizedbérleteket, 1496-ból a bor értékesítéséből, a *taxa regia* és a *taxa extraordinaria* bevételeiből származó jövedelmet, ill. ezek felhasználását tartalmazza a kiadott forrás. A másik két vizsgált évben (1493,⁹⁵ 1495⁹⁶) az egyházi és földesúri bevételekkel kezdődnek a feljegyzések, majd a Bakóc Tamás részére történő, ill. az ő utasítására kiutalt kifizetések után következnek a püspöki udvar tagjainak fizetségei. A személyi kifizetések után a differenciált, eseti, dologi kifizetések között kaptak helyet a püspöki udvar és a birtokok hétköznapi működésének kiadásai, közöttük a jótékony célú adományok is (*ad diversa facta*).

Estei Hippolit számadáskönyvei az 1500. évvel kezdődnek. Az 1500–1501. évre vonatkozó kötetek (1500: *Libro degli introiti generali*,⁹⁷ 1501: *Introiti i denari per decime*

⁸⁹ Eröss 2020: 10.

⁹⁰ De Cevins 2003a: 135., 142–144.

⁹¹ De Cevins 2003a: 135. Cevins tévesen az egri tímár céh oklevelének tulajdonítja. A kiváltságokat biztosító oklevélben szereplő önelnevezés: *ceh seu confraternitas* is megerősíti tevékenységük vallásos irányultságát. Hédervári László püspök 1455. június 4-én megerősítette az egri szabókat régi szabadságukban (*antiquis libertatibus*), amely oklevélnek a szövegét Várdai Pál 1524. október 10-én átírta. Az 1524. évi megerősítés maradt fenn, amelyben Várdai hivatkozik már (Bakóc) Tamás püspök, királyi főkancellár korábbi megerősítésére is. A kiváltságokat kiterjeszti a szabók mellett a posztónyírókra is, illetve az Eger-patak völgyének egyaránt püspöki és káptalani birtokban lévő településeire is: Pusztaszikszó, Maklár, Nagytálya, Kistálya, Tihamér, Almagyar, Cigléd, (Eger)Bakta, Felnémet, mindkét Tárkány, Szarvaskő, Szőlőske és Harangozó, valamint Eger városának más városrészeire is. DIV Történeti Dokumentációs Gyűjtemény 81.41.1. Az oklevél 1550. évi Oláh Miklós általi megerősítését közölte Balassa Iván. Balassa 1969: 250–253.

⁹² Kandra 1888., MNL OL DL 94383.

⁹³ Kandra 1888: 51.

⁹⁴ Kandra 1888: 101.

⁹⁵ Kandra 1888: 3.

⁹⁶ Kandra 1888: 55.

⁹⁷ E. Kovács 1992: 7–61., ASMo ASE AdP 710.

di vini et frutta,⁹⁸ *Registri degli stipendiati militari et salariati*,⁹⁹ *Introiti per vini e frutta*¹⁰⁰) a (tized)bevételeken túl jobbára a püspöki udvartartás és a bandérium számára utalt kifizetéseket rögzítik. Ezekben a kötetekben az eseti kiadások, vásárlások sokkal kevesebb hangsúlyt kaptak. Az 1503-ban keletkezett, *Introitus et exitus*¹⁰¹ címet viselő, az 1507-ből fennmaradt *Entrate e spese*¹⁰² és az utolsó, 1508-ból származó, *Entrate e spese*¹⁰³ hasonlóan a korábbi kötetek felépítéséhez, elsőként a püspökség bevételeit taglalja, ezt követően részletezi a kiadásokat a fegyveresek zsoldjával kezdve, a napi kiadások után a salariumokkal zárva. Ez utóbbi három évből származó kötetek tartalmazzak jótékony célra tett kiadásokat is.

A fenti forrásadottságokat figyelembe véve az alábbi táblázat foglalja össze Bakóc Tamás és Estei Hippolit egri püspöki udvarának kegyes célú kiadásait. Bakócot minden valószínűség szerint 1492 nyarán–kora őszén nevezte ki II. Ulászló az egri püspökség élére, de csak a következő év őszén tudta birtokba venni,¹⁰⁴ 1493 őszén vette át Ósi György az egri püspökség jövedelmeinek az igazgatását Verebélyi Györgytől.¹⁰⁵ Ósi Bakóc familiárisaként, világi személyként látta el a jószágkormányzati feladatokat, ő állította össze a számadáskönyveket is.¹⁰⁶ 1494 és 1496 között az *administrator* (jószágkormányzó) és *provisor curiae* (udvarbíró) feladatait látta el egy személyben.¹⁰⁷ Ebből adódóan az 1494. évi bevételek és kiadások nem válnak el élesen az 1493. évi számadásuktól, és csak az 1493., 1494. és 1495. évi eseti jellegű kifizetéseket őrizte meg a forrás. Ezzel szemben Estei Hippolit püspöksége idején a püspöki udvart *gubernator* (kormányzó) vezette (1498–1501 között Ludovico Floreno,¹⁰⁸ 1501–1509, 1510–1511 között Taddeo

⁹⁸ E. Kovács 1992: 62–79., ASMo ASE AdP 712.

⁹⁹ E. Kovács 1992: 80–123., ASMo ASE AdP 713.

¹⁰⁰ E. Kovács 1992: 124–152., ASMo ASE AdP 714.

¹⁰¹ E. Kovács 1992: 153–222., ASMo ASE AdP 715.

¹⁰² E. Kovács 1992: 223–290., ASMo ASE AdP 716.

¹⁰³ E. Kovács 1992: 291–373., ASMo ASE AdP 717.

¹⁰⁴ Az ügyről részletesen lásd Neumann 2011.

¹⁰⁵ Neumann 2011: 360., Kandra 1888: 358., 376.

¹⁰⁶ A későbbiekben esztergomi administrator: 1502. július 4. MNL OL DL 46596, 1503. május 8. MNL OL DL 75720, 1507. július 19. MNL OL DL 59970. A család Újvásárról, Szlavóniából származott (Bónis 1997: 3902.). Úgy tűnik, hogy Egerből nem egyenesen követte Bakócot Esztergomba, 1498 és 1500 között Szlavóniában tűnik fel. György és testvére, László Lendvai Bánfi Miklós familiárisaként vett részt hatalmaskodásban (1498. szeptember 5., 1498. szeptember 10. MNL OL DL 106877, MNL OL DL 1500 d.n., MNL OL DL 102290). 1515. márc. 16-án a néhai Ósi György rokonai megegyeznek Kemedi Lajossal és rokonaival. Az Ósiek csere címén szerzett Baranya megyei birtokaival kapcsolatban megegyeztek: a Kemediek visszavonták ellentmondásukat, és az Ósieket a birtokba engedik (Bónis 1997: 4159.)

¹⁰⁷ Ezekben az években egyébként a püspöki uradalmak (Pusztaszikszó, Gyöngyöspüspöki, Patak) élén is udvarbírák álltak. Kandra 1888.

¹⁰⁸ C. Tóth 2017: 29., Bónis 1973: 92–93; Kristóf 2021: 188–189., Ludovico Floreno doct. decr; kormányzó, vikárius, 1498. február 9. MNL OL DF 229141. – 1501. június 11. MNL OL DF 229184.

Lardi¹⁰⁹), akinek ura távollétében többretű feladatai voltak, mint *administrator* elődeinek. A mindenkori *gubernator*nak kellett ura érdekeit is képviselnie az udvarban, országgyűléseken. Rá hárultak a reprezentációs kötelezettségek is. Feladatai gyakran – hosszú időre is – elszólították Egerből, ezért az egri udvar igazgatásában ismét találkozunk az egyre fontosabb szerepet betöltő udvarbírókkal (*provisor de Agria*),¹¹⁰ akik az udvar állandó és alkalmi alkalmazottainak ügyein túl távollétében helyettesíthették a kormányzót is. Munkamegosztásuk követhető a Taddeo Lardi által összeállított számadáskönyvekben. Hasonlóan a korábbi esztergomi könyvviteli rendszerhez, amelyet Kuffart Hajnalka elemzett,¹¹¹ Egerben is több külön számadást vezettek napi szinten – a *gubernator* és a *provisor* bizonyíthatóan feljegyezte kiadásait –, ezeket összesítette a kormányzó egy könyvben, de ezek Ferrarában ugyanúgy nem kerültek magasabb szinten elkönyvelésre, mint ahogy az esztergomi számadások sem. Az 1503–1508 között keletkezett számadáskönyvekben a ferrarai adminisztráció egyes elemei a helyi gyakorlattal ötvözve jelennek meg, velük összehasonlítva kijelenthető, hogy az 1500–1501. évek számadásai töredékesen maradtak fenn. A Floreno vezette feljegyzések csak bizonyos típusú bevételeket és kiadásokat könyveltek, és úgy tűnik, hogy nem kerültek összesítésre sem Egerben, sem Ferrarában. Talán nem túl merész feltételezés, hogy Lardi korábbi, esztergomi feladatai és tapasztalata tükröződik az utolsó három kötet részletes feljegyzéseiben. Az 1496. évi számadásokban csak a tizedbevételekből juttatott jótékony célú kiadások jelennek meg, míg az 1500–1501. évi számadáskönyvek viszont az eseti kifizetésekről is kevés adatot őriztek meg, és egyetlen kegyes célú kiadást sem rögzítettek. Ezeket az éveket leszámítva egyértelmű, hogy az 1503. (részben taglalja az 1503. évi tizedbevételek 1504. évi szétosztását), 1507., 1508. években a kegyes célú adományozások enyhén emelkedő tendenciát mutatnak.

¹⁰⁹ Lardi először 1487-ben érkezett Magyarországra, az esztergomi itáliai familiárisok között udvarmesterként, az érsek budai házában háznagyaként (1487–1497) és kincstárnokként (1487–1497), ruhatárnokként (1489–1492) is szerepelt. Hosszú éveken át töltötte be az udvarmesteri és kamarási tiszteket (1487–1489, 1492–1497) is. Kuffart 2018: 39, 43, 67, 82, 95, 160, 170, 185–186. 1493–1502 között gömöri, ezzel egyszerre pankotai főesperes is volt, amelyet 1498-ban elcserélt az ungira. 1501-től egri gubernator, a káptalan tagja, 1501-től haláláig egri custos. C. Tóth 2015: 52., 61., C. Tóth 2017: 30., E. Kovács 2008: 157., Teke 2011: 136., Balogh 1956: 137., Kristóf 2021: 190., Taddeo Lardi doct. decr; egri őrkanonok, kormányzó 1501. június 29. MNL OL DF 216503. – 1508. december 6. MNL OL DF 216965; 1510. október 21. MNL OL DF 278354. – 1511. december 8. MNL OL DF 272284. 1508-ban Hippolit utasítására átadta a kormányzói feladatokat Ercole Piónak. Domokos 2019., Domokos 2015., Domokos–Erős 2018. Majd Pio visszahívása után 1510–11-ben újra ellátta a kormányzói feladatkört. Az idős és beteges Lardi 1512-ben Kassán hunyt el. Reneszánsz sírköve a mai napig látható. E. Kovács 2008: 157–158., Berkovits 1941.

¹¹⁰ Vajai László kanonok, provisor (1498–1499), Stephanus de Ragusa provisor (1500–1501), Szóláti Balázs viceprovisor (1500–1501), provisor (1501–1508).

¹¹¹ Kuffart 2018: 13–16.

év	1493	1494	1495	1496	1500	1501	1503	1504	1507	1508
alkalom	36	0	24	4	0	0	30	4	44	42

A jótékony célú kiadások száma évenkénti bontásban
a számadáskönyvi bejegyzések alapján

A feljegyzett alkalmak mennyisége önmagában még nem sokat árul el azonkívül, hogy a székhelyüktől távol tartózkodó püspökök iránti, méltóságukból és kötelezettségeikből fakadó elvárásoknak igyekeztek megfelelni a püspöki udvar irányításával megbízott tisztségviselők. Az adományozások említése számszerű növekedésének okai a számadáskönyvekből levezethetők. Egyrésről Lardi könyvelési módszere jóval aprólékosabb volt az elődeiénél, gyakran egészen jelentéktelen összegeket is külön tételként kezelt, amelyek akár egy-egy kiadástípusként össze is vonhatók lettek volna. Másrésről Lardi feladatai összetettebbek voltak, sokat volt távol az egri udvartól, az 1507–1508. években hónapokat töltött Budán, Esztergomban és Pesten. Mindeközben az egri udvart Szóláti Balázs udvarbíró igazgatta, és többek között a szokásos alamizsnaosztás is ráhárult, amelyet fel is tüntetett a saját számadásaiban. A korábbi évekhez képest a növekményt egyértelműen az adja, hogy Lardi pedig az aktuális tartózkodási helyén is gyakorolta a kegyesség erényét. (Az 1507. évben az adományozások mintegy 25%-a helyileg nem kapcsolódott Egerhez.) Lardi egyébként is igyekezett minden elvárásnak megfelelni, kényesen ügyelt az ura és a maga jó hírére és törekedett a magyarországi viszonyok átlátására,¹¹² folyamatosan egyeztetett Bakóccal.¹¹³ A budai, esztergomi tartózkodások alatt tett kegyes adományok pedig a tőle elvárható nyilvános viselkedésnek egy olyan elemét alkották, amely alkalmas volt nemcsak a túlvilági, hanem már az evilági érdemszerzésre is. A kedvezményezettek

¹¹² 1505-ben ura érdekeire és a méltóságának kijáró megjelenésre hivatkozva utasította vissza a vádat, mely szerint túlságosan sokat költ egy-egy budai, esztergomi tartózkodása alatt. „Et come ò dicto per essere sua Reverendissima Signoria tanto dedita et diffensore de la ecclesia Sua d’Agria, anche publice et secreta per reverentia de Vostra Reverendissima Signoria mi presta tanto honore che è nocto sempre voria stesse cum lui et coram rege et aliis anche et questo fa (credo et sine dubio) per dare reputatione a Vostra Reverendissima Signoria.” Taddeo Lardi levele Estei Hippolitnak, 1505. január 9. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 3/29, 27., Vestigia Infocus 1649., MNL OL DF 294719. Lardi a leveleiben többször adott hangot abbéli aggodalmának, hogy urának a körülmények nem ismeretéből adódó rossz döntései végleg lerombolhatják a reputációját. Például 1508-ban az új segédpüspök kiválasztása és felszentelése kapcsán ment szembe ura akaratával, Hámi Ákost támogatta az itáliai Rafael testvérrel szemben a helyi viszonyokra hivatkozva: „non essere de ette tal qual possi satisfare alo honore de questa ecclesia et anche per essere frate et italiano, perché simil soi pari bisogna che sapiano bene et expresse la lingua per la necessità deli populi e certo non ne sa multo, e perdonemi Vostra Reverendissima Signoria: se lo accepta non bisogna che ne aspetti altro che vergogna e mormuratione dale bande di qua et Deus pereat modo.” Taddeo Lardi levele Estei Hippolitnak, 1508. február 15. ASMo ASE Amb. Ungh. b.3/29,52., Vestigia Infocus 1678., MNL OL DF 294747.

¹¹³ Kristóf 2020., Kristóf 2018b.

részletesebb vizsgálatával már árnyaltabb képet lehet kialakítani az egri (jóság) kormányzókhöz és rajtuk keresztül a püspökhöz kötődő adakozási szokásokról.

A kedvezményezettek részletezésénél ki kell térnem arra, hogy az egyes csoportoknak juttatott alamizsnák számadáskönyvi bejegyzéseinek a száma rendre magasabb, mint amikor csak évenként rögzítettem a feljegyzett alkalmakat. A különbséget az adja, hogy a számadáskönyvi bejegyzésekben gyakran több csoportot is megneveznek egyetlen kifizetési tétel alatt, jellemzően a szegényeket és az iskolásokat szerepeltetik egyetlen kiadási tételben. Az alábbi táblázatban viszont külön-külön az adott csoportra vonatkoztatva adtam meg az adatokat, így kettébontottam néhány számadáskönyvi tételt a könnyebb tanulmányozhatóság kedvéért. A rendszeres kegyes adományban részesítettek felsorolását tekintve egyértelmű, hogy az érdemszerzés legegyszerűbb módja a közvetlenül a szegényeknek és iskolásoknak szétosztott alamizsna volt. Az adományok között minden évben a legtöbb alkalommal a szegényeknek kiosztott készpénzjuttatások voltak jelen. Ez az arány bizonytalansággal magasabb volt a táblázatban feltüntetettéknél, hiszen a nem nevesített kedvezményezettek között is szerepelhettek még a rászorulóak. Ennek a jelenségnek a hátterében az állhat, hogy a számadáskönyv összeállítója gyakran hónapokkal később összesítette a kiadásokat, amint ezt Taddeo Lardi többször meg is jegyezte.¹¹⁴ A kegyes célú összegeket ugyan feljegyezte minden alkalommal utalva a kifizetés céljára: *amore Dei*; de az idő távlatában a kedvezményezettek már nem voltak olyan fontosak, mint maga az érdem, amelyet az alamizsnálkodással szerezni lehetett. A szegények számára juttatott adományok között első helyen állt a pénzosztás. Néhány alkalommal a számadásokat vezető tisztviselő megadta a fejenként szétosztott összeg mértékét is, így lehetséges a rászorulóak számát is becsülni. Akár az Ősi-, akár a Lardi-féle számadásokban a szegényekre fordított összeg 1 dénárt tett ki személyenként és alkalmanként.¹¹⁵ Amennyiben elfogadjuk azt a felvetést kiindulópontnak, hogy az alamizsna összege alapján (1 dénár/fő) becsülhető az aktuálisan alamizsnát kapók száma, úgy igen nagy szórás tapasztalható a kiosztott 10-15 és akár a 90 dénáros tételek között. A változatos, ám kisebb összegű adományok mögött a kormányzó vagy az udvarbíró *ad hoc* jótékonykodását feltételezhetjük, napi ügyintézésük, feladataik elvégzése, miselátogatásaik közben a saját és uruk méltóságából következően rutinszerűen gyakorolták az adományozást. Ezzel szemben a nagyobb összegű szegényeknek juttatott támogatások a jelentősebb egyházi ünnepekhez kötődtek, és gyakran hangsúlyozottan püspöki utasításra kerültek kiosztásra. 1493 karácsonján 87 dénárt osztottak szét a szegények között.¹¹⁶ 1493. márc. 24-én, Gyümölcsoztó

¹¹⁴ 1503. március 6-án Lardi több, különböző szegénynek több, különböző alkalommal történt kifizetést összegez. E. Kovács 1992: 184., 1508. március 17. Lardi több alkalommal fizetett kisebb adományokat összesített. E. Kovács 1992: 312.

¹¹⁵ 1493. február 2. Harminc szegény számára háromszori alkalommal 1 dénár alamizsnát könyvelnek el. Kandra 1888: 361. 1493. március 24-én Bakóc utasítására hatvan főnek osztanak ki 1-1 dénárt. Kandra 1888: 363. 1508. szeptember 4-re könyvelve: Item in festo nativitatis Marie (szeptember 8.) omnibus pauperibus cuilibet unum d. E. Kovács 1992: 318.

¹¹⁶ Kandra 1888: 359.

Boldogasszonyra készülve, Bakóc utasítására 60 szegény kapott 1-1 dénárt.¹¹⁷ 1507. vízkeresztjén, január 6-án Lardi 59 dénárt adományozott a szegényeknek.¹¹⁸ 1508. április 16-án, virágvasárnap minden szegény kapott alamizsnát Egerben, összesen 46 fő, húsvétkor pedig 50 fő.¹¹⁹ Nagy átlagban azonban 20-30 rászoruló jutott egyszerre alamizsnához. A középkori magyarországi ispotályok körülbelül 20 fős befogadóképességéből kiindulva úgy tűnik, hogy az intézményesített szegénygondozás csak a rászorulók töredékének nyújtott ellátást. Amint fentebb is említettem, a szűkös ispotálykapacitás ellenére nem növekedett az irántuk való igény, amint ezeken a példákon keresztül is látható, noha jóval nagyobb létszámú ember érezte magát vagy tartotta őt a környezete szegénynek. Azaz a város, a püspöki udvar és az egi völgy települései felszívhatták a legszerencsétlenebb sorsúakat a hétköznapokban. Minden valószínűség szerint a fenti alkalmakon is, és a nagyobb ünnepeken is köztudott volt, hogy a püspök nevében alamizsnát fognak osztani, így mindenki, aki szükségét érezhette, odagyülekezett, mint 1503. január 6-án, amikor a székesegyház kapujában (*in valvis ecclesie*) kéregettek, várakoztak az alamizsnára.¹²⁰ 1503. március 25-én Gyümölcsoltó Boldogasszony napján a vásár miatt tartózkodott sok szegény a városban (*propter forum erant multi pauperes alios*), ami arra utal, hogy nemcsak az egyházi ünnepek, hanem azok az események is vonzották a környékbeli nincsteleneket, ahol megnövekedett pénzforgalommal lehetett számolni.¹²¹ A székesegyházon és a vásárokon kívül a számadáskönyvek tanúbizonyosága szerint a püspöki várban és az egi Szűz Mária-egyházban lehetett még támogatandó szegényekkel találkozni. Lardi 1503 januárjában 12 dénárt,¹²² márciusban 24 dénárt adományozott a székesegyháznál és a Szűz Mária-egyházban (konventuális ferences kolostor) tartózkodó, valószínűleg kéregető szegényeknek.¹²³ A számadáskönyvi bejegyzések arról is tanúskodnak, hogy a szegények a rendszeres és alkalmi alamizsnákon kívül időről időre a püspöki udvar szolgálatába szegődtek, pl. fűtőnek,¹²⁴ vagy takarítottak,¹²⁵ és megjelentek a nem rendszeres, de mégis munkabér jellegű kifizetések között. 1508-ból a kormányzóváltás kapcsán értesülhetünk arról, hogy mindezekon túl a püspöki udvar pusztán kegyes indokból is eltartott minimum három, a várban

¹¹⁷ Kandra 1888: 364.

¹¹⁸ E. Kovács 1992: 249.

¹¹⁹ E. Kovács 1992: 313., 315.

¹²⁰ E. Kovács 1992: 182.

¹²¹ E. Kovács 1992: 185.

¹²² E. Kovács 1992: 182.

¹²³ E. Kovács 1992: 185.

¹²⁴ 1507. augusztus 14. Item dedi pro ochreis disponendis uni pauperi, qui calefacit stubas et alia servitia facit, d. duodecim. E. Kovács 1992: 265.

¹²⁵ Az 1506. évi tűzvész után Lardi két napig takaríttatta a székesegyházat: Item feci per purgare ecclesiam per duos dies, quando sum reversus a Buda, quia adhuc erat propter incendium male scopata, dedi pauperibus d. sexaginta octo E. Kovács 1992: 329.

lakó szegényt, és többeknek juttatott prebendában kenyeret és bort.¹²⁶ Taddeo Lardi az Ercole Piónak átadott inventáriumban nemcsak az udvar személyi állományában jelezte az eltartandó nincsteleneket, hanem a bortized értékesítése kapcsán kötötte utóda lelkére, hogy az egyház és uruk dicsőségére ne sajnálja az esetlegesen kárba vesző maradékokat szétosztani a szegények között.¹²⁷ A pénzadományok mellett ritkán, de előfordult a szegények megvendéglésének aktusa is, hasonlóképpen a vallásos társulatok gyakorlatához. 1493. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén Bakóc utasítására 48 szegényt vendégltek meg, akik 1-1 dénárt is kaptak,¹²⁸ illetve június 24-én, keresztelő Szent János ünnepén 25 főt láttak vendégül, akik szintén kaptak pénzalamizsnát is.¹²⁹ Szintén a testvérületek tevékenységéhez hasonlóan, de csak egyetlen példánk van a szegények felruházására.¹³⁰ Az általános érdemszerzés mellett időnként más szándékok is szerepet kaptak a pénzadományok juttatásában. Ilyen jellegű *ad hoc* adományozást jegyzett fel Lardi 1503. szeptember 11-i dátummal, amikor értesült ura lábtöréséről, 20 dénárt osztott szét a szegények között.¹³¹ Úgy tűnik, hogy Hippolit lassan gyógyult, ugyanis 1503-ban halottak napján Lardi a megszo-
kotthoz képest egy jelentősebb összeget, 2 forintot osztott szét a szegények és a szerzetesek között ura gyógyulása érdekében.¹³² 1507. augusztus 29-én a szegényeknek szánt 35 dénárnyi alamizsna ismételen uruk jó egészségéért volt hivatott közbenjárni.¹³³ Hasonlóképpen 1507. december 14-én Pesten a ferencesek Szent Péter-kolostorában is ura egészségéért tett 1 forintnyi adományt, és valószínűleg buzgón imádkozott a fentebb említett szerencselovagok távozásáért is.¹³⁴ Sőt, 1508. április 15-én 1 forintot adott egy bizonyos Rómeónak, hogy Rómában

¹²⁶ E. Kovács 1992: 343.

¹²⁷ Aliquando pro honore Sancti Iohannis et illustrissimi domini Hippoliti, si ad repleturas vinorum, si ad acetum faciendum, sic etiam quanta vina stUlant et exerunt a vasis, quia semper non potest tanta cura adhiberi quid aliquando non cadat aliquid ad terram, si etiam quid datur pro sacrificio et pauperibus amore Dei cotidie et sic consideratis omnibus, in quibus ordo firmus teneri non potest propter varietatem temporum, debemus reddere, qui non parva quantitas vinorum est consumpta et quid defficit ad comparationem ipsius introitus non notatum, hic est pro nota videatur quantum defficit et cogitet unusquisque esse, sic et non aliter. E. Kovács 1992: 358.

¹²⁸ Kandra 1888: 361.

¹²⁹ Kandra 1888: 367.

¹³⁰ 1495. július 2. Sarlós Boldogasszony alkalmával kifejezetten a szegények felruházására költöttek 48 dénárt. Kandra 1888: 420.

¹³¹ E. Kovács 1992: 196–197. Hippolitot Firenzében érte lovasbaleset, és eltört a lába, amelynek következtében nem tudott részt venni a VI. Sándor pápa halála utáni konklávéban. Byatt 1993., Sanudo 1879: V. 77. Lardi megjegyzése viszont megerősíti Sanudo információját azzal a vélekedéssel szemben, hogy Hippolit lábtörése 1512-ben történt volna elkerülendő a II. Gyula pápával való személyes találkozást.

¹³² E. Kovács 1992: 199.

¹³³ E. Kovács 1992: 266. 1507-ben Hippolit, Modena frissen kinevezett püspöke a pápa hűbéreseivel szemben védte a várost. Byatt 1993.

¹³⁴ E. Kovács 1992: 272.

imádkozzon ura egészségéért.¹³⁵ 1508 októberében pedig egy bizonyos László atyának adott 1 forintot, hogy ura szerencséjéért imádkozzon.¹³⁶ Nem nehéz észrevenni, hogy Lardi a saját egészségi állapotának romlásával¹³⁷ párhuzamosan egyre bőkezűbben adakozott ura egészségéért és titkon talán a sajátjáért is. A nők csak nagyon ritkán jelennek meg az alamizsnás szegények között, jellemzően nagyon különleges helyzetben. 1493 januárjában egy vak asszony kapott 100 dénárt, hogy Bakóc egészségéért imádkozzon.¹³⁸ Illetve 1508-ban Lardi 1 forint alamizsnát adott az egi kertész lányának, aki a margitszigeti domonkos zárdába készült bevonulni, hogy vásároljon magának megfelelő ruházatot. Lardi saját bevallása szerint nem tudott ellenállni a szülők könyörgésének, és mivel a munkájukkal meg volt elégedve, úgy érezte, hogy ura javát is szolgálja egy leendő apáca támogatása.¹³⁹

A szegényeket az iskolások követik az alamizsnák kedvezményezettjeinek képzeletbeli rangsorában. Amennyiben támogatásuk időbeli megoszlását vizsgáljuk, az általánosan kimutatható növekedéssel szemben Lardi kormányzósága idején jelentős visszaesést tapasztalunk, kifejezetten azokban az években, amikor a *gubernatort* hosszú időre elszólították feladatai Egertől. Ez a kép könnyen lehet csalóka, hiszen ahogy fentebb is utaltam rá, ekkor nő meg azon adományoknak a száma, amelyek esetében nem nevesítették a kedvezményezetteket, akik akár szegények, akár iskolások is lehetnek. A számadáskönyvek többnyire *scolares*, iskolások néven említik az alamizsnásokat, időnként a különbséget kihangsúlyozandó megjelenik a *procedens* elnevezés is a *scolares* mellett, de nem a szinonimájaként. A *procedens* elnevezést kispapként fordítja a liturgikus szakirodalom, azokat a fiatalembereket értjük alatta, akik a papi pályára készültek.¹⁴⁰ Az Ordinarius az iskolások (*scolares*) kategóriát tovább bontja *pueri* és *iuvenes* kategóriákra. Azaz kisiskolás gyermekekre és a felsőbb osztályokba járó ifjakra.¹⁴¹ Amennyiben a számadáskönyvek megjelölik az iskolások számára tett adományok okát, kizárólagosan énekes szolgálatuk került megjelölésre. Egyrészt templomi kórusbeli szolgálataik, másrészt az Egerbe érkező vendégek énekes köszöntése érdemesítette őket jutalomra.¹⁴² A káptalani iskolában a zenei képzés alapját a napi kórusszolgálat biztosította. A nagyobb ünnepek előtt általában két nappal (húsvét előtt már nyolc nappal), a délutáni óráktól gyakorolták a kiszabott *cantust*. A több elméleti és gyakorlati jártasságot kívánó tabulált ünnepeken már megjelentek az idősebb iskolások, az ifjak a kórus korátoraként, azaz vezetőjeként is. A liturgikus szolgálatokon együtt lévők összessége alkotta a kórust. Így becslések

¹³⁵ E. Kovács 1992: 313.

¹³⁶ E. Kovács 1992: 320.

¹³⁷ Fentebb említettem egyre romló köszvényét, ami gyakran ágyhoz kötötte.

¹³⁸ Kandra 1888: 360.

¹³⁹ E. Kovács 1992: 318.

¹⁴⁰ Dobszay 1995: 155.

¹⁴¹ Például karácsonykor: Dobszay 2000: 280–281.

¹⁴² 1495-ben Bakóc jelenlétében, 1495. augusztus 20-án Farkas Bálint váradi püspök tiszteletére énekeltek. Kandra 1888: 397.

szerint az egri Szent János-egyház kórusa a teljes káptalant, oltáros papokat, káplánokat, karbeli papokat és a mindenféle rangú iskolásokat is beleszámítva elérhette a 150 főt is.¹⁴³ Mezey László analógiák alapján úgy véli, hogy ennek a létszámnak körülbelül a felét teheték ki az iskolások, azaz megközelítőleg 80 főről beszélhetünk.¹⁴⁴ Amenyiben az adományosok létszámát az alamizsna alapján próbálom megbecsülni, úgy ezt a létszámot igen nehéz megfeleltetni a szétszótott összegeknek. Bakóc püspöksége idején ugyan regisztráltak akár 2-3 forintos alamizsnát is, a kedvezményezettek között ezekben az esetekben a karpapok és kispapok között iskolások is feltűntek, illetve a fentebb említett püspöki látogatások idején.¹⁴⁵ Ezt leszámítva inkább a 10-20 dénáros adományok domináltak, amely szolid összegek kizárólagosak a Lardi-féle számadásokban is. Amennyiben a szegények esetében fejenként 1 dénáros alamizsnával számoltam, úgy feltételezhető, hogy ez a fejenkénti összeg érvényes volt az iskolásokra is. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az iskolásoknak juttatott alamizsna azoknak járt, akik valamilyen kiemelkedő szerepet kaptak az adott ünnep liturgiájában. Például a nagycsütörtöki misén 4 ifjú segédkezett az olaj konzekrálásánál, nagypénteken nemcsak énekes szolgálattal tartoztak, hanem az iskolások egy része gyertyavivő, *ceroferarius* volt,¹⁴⁶ húsvétkor az úrkoporsó mellett folyamatosan zsoltárokat énekeltek,¹⁴⁷ és lehetne a sort folytatni az ordinarius rendelkezéseivel. Összességében megállapítható, hogy noha az iskolások minden nap végeztek énekes szolgálatot a székesegyházban, a püspöki támogatásuk mértéke messze nem érte el a nincsteléneknek nyújtott juttatásokat. Ez jutalom típusú alamizsna volt, mintsem a hétköznapi létfenntartást szolgáló kegyes cselekedet.

kedvezményezettek	1493	1495	1496	1503	1504	1507	1508
pauperes	12	6	1	14		12	22
scolares	10	10		11		5	7
procedentes	2	4		3			
heremitae de Sancto Spiritu ¹⁴⁸	5	2+1	1				
fratres Sancti Francisci de Gyengyes ¹⁴⁹	3			1			
fratres Sancti Francisci de Berin ¹⁵⁰						2	

¹⁴³ Mezey 1979: 186–189., Békefi 1910: 278.

¹⁴⁴ Mezey 1979: 188.

¹⁴⁵ Kandra 1888: 356., 357., 363., 397.

¹⁴⁶ Dobszay 2000: 312–316.

¹⁴⁷ Kandra 1888: 397.

¹⁴⁸ Dédes (egri em.), pálos kolostor: F. Romhányi 2008: 24.

¹⁴⁹ Gyöngyös (egri em.), ferences (obszerváns) kolostor: F. Romhányi 2008: 34., P. Kovács 1996: 82.

¹⁵⁰ Jászberény (egri em.), ferences (obszerváns) kolostor: F. Romhányi 2008: 10.

kedvezményezettek	1493	1495	1496	1503	1504	1507	1508
fratres minores habuerunt capitulum generalem ¹⁵¹						1	
monachi S. Nicolai ¹⁵²					1		1
fratres Sancte Marie V. in clauastro Agriensi ¹⁵³				1	1		1
puella ortulani							1
fratres Cartusienses ¹⁵⁴	1						
fratres de Veres Marthon ¹⁵⁵						1	
heremitae de Sancta Maria Magdalena ¹⁵⁶	1	3	1		1		1
heremitae de Sancta Anna ¹⁵⁷	1						
monachi Sancte Anne (Esztergom) ¹⁵⁸						1	
monachi Sancti Martini (Esztergom) ¹⁵⁹						1	
heremitae de Wyzaz ¹⁶⁰			1				
heremitae Sancti Pauli de clauastro Sancte Marie in opido Wyhel ¹⁶¹				1			
duo fratres ord. Sancti Francisci				1			
unus monachus peregrinus						1	
fratres abbacie Trium Fontium ¹⁶²						1	

¹⁵¹ Karácsonyi 1922: 79.

¹⁵² Eger (egri em.), Ágoston-rendi remete kolostor a Szent Miklós-egyház közelében: F. Romhányi 2008: 26., Kovács 1966: 75–76.

¹⁵³ Eger (egri em.), ferences (konventuális) kolostor: F. Romhányi 2008: 26., Kovács 1966: 74–75.

¹⁵⁴ Tárkány, Segedelem-völgy (egri em.), kartauzi kolostor: F. Romhányi 2008: 96., Kovács 1966: 80–82.

¹⁵⁵ Veresmart (egri em.), pálos kolostor: F. Romhányi 2008: 106., Kovács 1966: 85–86.

¹⁵⁶ Felnémet, Almár-völgy (egri em.), pálos kolostor: F. Romhányi 2008: 31., Kovács 1966: 79–80.

¹⁵⁷ Tokaj (egri em.), pálos kolostor: F. Romhányi 2008: 99.

¹⁵⁸ Esztergom-Örmény (esztergomi em.), Ágoston-rendi remetekolostor: F. Romhányi 2008: 29.

¹⁵⁹ Esztergom – Királyi város (esztergomi em.), domonkos kolostor: F. Romhányi 2008: 29.

¹⁶⁰ Újház (Kurityán, egri em.), pálos kolostor: F. Romhányi 2008: 101.

¹⁶¹ Sátoraljaújhely (egri em.), pálos kolostor Szent Egyed tiszteletére(!): F. Romhányi 2008: 102., 1434-ben – a templom átépítése után – említették először kettős titulussal, a régi Szent Egyed patrocínium mellé felvették a szeplőtelen Szűz Máriát is. A 15. század végére szinte kizárólagosan Boldogasszony titulussal említették. Tringli 2011: 391.

¹⁶² Béalapátfalva (Bélháromkút, egri em.), ciszterci apátság: F. Romhányi 2008: 9., Kovács 1966: 74.

kedvezményezett	1493	1495	1496	1503	1504	1507	1508
fratres Sancti Johannis (Buda) ¹⁶³						1	
monachi Sancti Petris in Pesth ¹⁶⁴						1	
pater Ladislaus							1
monachi ordinis S. Dominici in Saruspatak ¹⁶⁵							1
familiares castris				1			
meg nem nevezett adomány (elemosina)	2	1		1	1	14	8
összesen	36	28	4	30	4	44	42

A kegyes adományok kedvezményezettjei évenkénti bontásban

A szegényeknek és iskolásoknak szánt adományokon túl jóval esetlegesebbnek tűnnek a különböző egyházi intézményeknek, szerzetesi közösségeknek fizetett támogatások. A táblázaton végigtekintve látható, hogy a bélháromkúti cisztercieken kívül, akik 1495 után már a püspöktől kapták *salariumukat*,¹⁶⁶ érthető módon kizárólag remete- és koldulórendi kolostorok, szerzetesek részesültek alamizsnában. A számukra juttatott adományok között rendszeresen szerepel 1-1 hordónyi bor a püspöki tizedbevételekből (1493., 1495., 1496., 1504.), de jellemzőbbek az alkalmoszerű pénzadományok. Sajnálatos módon ezek az adatok az adott intézmények gazdálkodása szempontjából értékelhetetlenek, inkább csak az adományozó szempontjából lehetnek fontosak. Azt a jelenséget viszont megerősítik a különböző koldulórendi számadások, amelyek szerint a különböző világi adományozók, városi testületek *ex officio* is támogatták a helyi, környékbeli kolostorokat.¹⁶⁷ Hasonlóképpen Eger esetében a püspök is kötelességének tartotta a kolostorok támogatását. A fenti táblázat adatai egyértelműen azt mutatják, hogy Bakóc Tamás, majd Estei Hippolit püspöksége idején a remete- és koldulórendi közösségek, szerzetesek támogatása enyhén emelkedő tendenciát mutatott, amely ráfelel a jótékony adományok mennyiségének általános növekedésére. A püspöki alapításnak köszönhetően a felnémeti (Almár-völgyi) Szent Mária Magdolna pálos kolostor biztosan számíthatott alamizsnára is a mindenkori püspöki kormányzó jóvoltából.¹⁶⁸ Azonban a Bakóc püspöksége idején támogatott kolostorok nagyon élesen válnak el a Hippolit kormányzói által támogatottaktól. A Bakóc által kedvelt kolostorok közül kiemelkedik a dédesi (Bükkszentlélek) pálos és a gyöngyösi

¹⁶³ Buda-Vár (veszprémi em.), ferences (obszerváns) kolostor: F. Romhányi 2008: 18.

¹⁶⁴ Pest (váci em.), ferences (obszerváns) kolostor: F. Romhányi 2008: 71.

¹⁶⁵ Sárospatak (egri em.), domonkos kolostor: F. Romhányi 2008: 78.

¹⁶⁶ Sugár 1984: 194., Kristóf 2018a:27.

¹⁶⁷ F. Romhányi 2014: 838–839.

¹⁶⁸ Fodor 1986., 1347-ben Dörögdi Miklós egri püspök alapította. Sugár 1984: 112.

ferences kolostor. A két szerzetesi közösség között más kapcsolat nem derül ki a számadásokból, mint a feltűnő gyakoriságú adományok. Támogatásuk mögött Bakóc birtokszerzési törekvéseit lehet sejteni. Fraknói kutatásai alapján ismert, hogy Bakóc a Rozgonyi-birtokokból szeretett volna minél többet megszerezni a család nőági leszármazottain keresztül. Ennek a hosszú, kitartó manőversorozatnak egyes elemei köthetők a gyöngyösi ferencesek támogatásához. Bakóc 1493-ban tűnt fel először a Gyöngyöst érintő birtokkérdések körül. 1493. október 9-én iktatta be az egri káptalan Kanizsai Györgyöt¹⁶⁹ Debrő várának, Gyöngyös egy részének és tartozékainak, többek között Tótfalu és Ároktó felének birtokába. Kanizsai a felesége, Bánfi Erzsébet révén jutott hozzá a fenti birtokokhoz, aki viszont elhunyt férje, Rozgonyi László¹⁷⁰ után örökölte azokat. A birtokba iktatásnál tanúskodott Bakóc is.¹⁷¹ Alig egy évvel később Bakóc már zálogba vette Kanizsaitól ároktói birtokrészét, amit hamarosan örökjogon meg is szerzett.¹⁷² Kanizsai 1495 végén újranősült. Bánfi Erzsébet 1495. augusztus 31-én még az egri káptalan előtt tett bevallást a Rozgonyi László révén hozzákerült semptei vár és tartozékai férjének történő átadásáról.¹⁷³ Alig néhány hónap múlva azonban Kanizsai Rozgonyi Klárával kötött házassága révén gyarapította birtokait. Rozgonyi Klára, csakúgy, mint Kanizsai frissen özvegyült meg, férje, Egervári László 1495 végén hunyt el.¹⁷⁴ Az esküvőt valószínűleg 1496 első felében tarthatták, Kanizsai gyors gyarapodása nyilván szemet szűrt többeknek, és a várható nehézségekre is készülve 1496 húsvétján Rozgonyi Klára elhunyt férje és Bakóc jó kapcsolatára hivatkozva a Rozgonyi-birtokokból 400 forint értékben örökjogon átadott birtokokat az egri püspöknek. De úgy tűnik, nem érték célt. Fraknói szerint ugyanis nem kértek *dispensatiót* a Rozgonyi Klára és Kanizsai első felesége, Bánfi Erzsébet közötti rokonság akadályá alól, ezért a házasságot törvénytelennek ítélték, és Kanizsait jószágvesztésre büntették, Bakóc pedig 1496. június 16-án adománylevelet kapott Gyöngyös egy részére és a debrői várra.¹⁷⁵ Talán nem túl merész feltételezés, hogy Kanizsai és Rozgonyi Klára a húsvéti birtokadománnyal próbálta megakadályozni a kiközösítést és a birtokelkobzást. Azonban 1496 nyarán még úgy tűnt, hogy Kanizsaiék minden igyekezete ellenére ennek a házasságkötésnek valójában Bakóc lesz az abszolút győztese. VI. Sándor azonban 1496. december

¹⁶⁹ Kanizsai György 1492–1497 pohárnokmester, 1497–1498, 1508–1510 horvát–dalmát–szlavón bán, 1499–1507 nándorfehérvári bán C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi 2016: 112., 98., 99., 146.

¹⁷⁰ Rozgonyi László kamarásmester 1490–1491, C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi 2016: 120., MNL OL DL 19814. 1496. március 20-án Rozgonyi Lászlót már néhaiként említik. MNL OL DL 46188. 1492. június 6-án már nemcsak Rozgonyi László, hanem a fia, István is meghalt.

¹⁷¹ 1493. október 9. MNL OL DL 20067.

¹⁷² Fraknói 1888: 122., 125. Ároktó, Margita és Polgári nevű birtokait 1501-ben adományozta az általa alapított egri székesegyház Szűz Mária-kápolnája számára.

¹⁷³ 1495. augusztus 31. MNL OL DL 20353.

¹⁷⁴ Egervári László 1474 a váradi püspökség kormányzója, 1476–1482, 1489–1493 dalmát–horvát–szlavón bán, 1493–1495. nov. 5. tárnokmester, C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi 2016: 51., 95., 96., 105.

¹⁷⁵ Fraknói 1888: 100.

18-án kiállította számukra a *dispensatiót*, amelyet 1497. április 28-án írt át Vitéz János veszprémi püspök, és megadta a házastársak számára a felmentést a kiközösítés alól.¹⁷⁶ Ennek következtében Bakóc sem tudta érvényesíteni birtokjogait Gyöngyös és Debrő vonatkozásában. Hiszen Kanizsai kegyvesztettsége is véget ért, birtokait visszakapta. A debrői várat például Kanizsai Drágfi Bertalannal cserélte el 1497-ben, bár az ekkor még élő Rozgonyi István, a Rozgonyi család utolsó férfitagja is igényt tartott rá.¹⁷⁷ Ez a fiasco természetesen nem szegte Bakóc kedvét, szívósan igyekezett gyarapítani vagyonát, a későbbiekben még zálogba vette több Rozgonyi leszármazott birtokrészeit. Többek között Rozgonyi Dorottya, Pálóci Imre¹⁷⁸ özvegye is 1000 forintért eladta neki birtokigényeit.¹⁷⁹ Azonban hosszas pereskedés után sem sikerült maradéktalanul az így szerzett javak birtokába lépni. Mindenesetre évtizedekkel később, kitartása eredményeképpen végrendeletében (1517) már Gyöngyös város negyedét bírta 3000 forint zálogértékben, és az egyik budai házát is megjelölte, amelyet szintén Rozgonyi Dorottytól szerzett.¹⁸⁰

A dédesi vár és uradalom 1438–1526 között a Pálóciaké volt.¹⁸¹ Pálóci István halála után (1491) fiai, Antal és Mihály közösen örököltek unokatestvérükkel János fia Imrével, a fentebb említett Rozgonyi Dorottya férjével. Azonban az unokatestvérek, majd Imre halála után a fivérek és az özvegy, Rozgonyi Dorottya közös birtoklása nem volt zavartalan.¹⁸² 1493-ban Pálóci Antal panaszt tett, hogy Imre örökösei a családi örökségre vonatkozó okleveleket eltulajdonították. 1495-ben II. Ulászló utasította az egri káptalant, hogy írja át Antal és Mihály számára a Dédesre vonatkozó okleveleket.¹⁸³ Talán nem véletlen, hogy pontosan ezekben az években fordult Bakóc figyelme a dédesi pálosok felé, esetlegesen számíthatott ebben az esetben is valamiféle birtokgyarapodásra Rozgonyi Dorottyan keresztül. Bár Pálóci Imre özvegye mindent megtett, hogy férje unokafivéreit kiszorítsa az örökségükből, nem járt sikerrel. A vitát ideiglenesen 1499-ben zárták le, amikor Rozgonyi Dorottya megkapta Újhelyet és Patak mezőváros felét.¹⁸⁴ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Bakócnak bármilyen tervei is voltak a dédesi uradalommal kapcsolatban, azok kudarcba fulladtak, csak Gyöngyösön tudott érdekeltséget szerezni a Rozgonyiakon keresztül. Mindkét esetben egyéni ambíciói támogatását is szolgálták a kolostoroknak tett adományok, a jóindulat megnyerésének lehettek egyfajta eszközei.

¹⁷⁶ 1497. április 28. MNL OL DL 20514.

¹⁷⁷ Horváth 2015: 247., Drágfi pályájáról bővebben: Neumann 2012.

¹⁷⁸ Pálóci Imre: pohárnokmester (1465–1468), lovászmester (1471–1483) C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi 2016: 111., 119.,

¹⁷⁹ Fraknói 1888: 120–121.

¹⁸⁰ Fraknói 1888: 127.

¹⁸¹ Nováki–Sárközy–Feld 2007: 33., Kertész 2015: 253., Bárány 2002.

¹⁸² Kertész 2015: 253.

¹⁸³ 1495. április 27. MNL OL DL 13215.

¹⁸⁴ Kertész 2015: 255.

Tovább vizsgálva a fenti táblázatot, megállapítható, hogy az Estei Hippolit püspöksége alatt a szerzeteseknek juttatott adományok semmiféle mintázatot nem követnek. Az egyes kolostorok általában egyszer, a felnémeti pálosokon kívül csak az egri illetőségű Ágoston-rendiek és ferencesek kaptak több éven keresztül egy-egy alkalommal alamizsnát. A többi támogatott intézmény között meglehetősen nagy földrajzi szórás is tapasztalható. Lardi budai, esztergomi tartózkodásaihoz köthető kegyes adományokat leszámítva nem meglepő módon az egri egyházmegye különböző intézményei voltak a kedvezményezettek. Ezekben az években nem kimutatható, hogy bármelyik kolostor is a püspök kitüntetett kegyét élvezte volna. Az adatok alapján kijelenthető, hogy Lardi azoknak a szerzeteseknek adott alamizsnát, akik kértek. A számadáskönyvi bejegyzések alapján gyakran nem tartották fontosnak megjegyezni, hogy melyik kolostorhoz, sőt néha azt sem, hogy melyik rendhez tartoznak.

A kolostorok támogatására szánt összegek esetében is kettéválasztható Bakóc és Hippolit kormányzóinak tevékenysége. Bakóc püspöksége idején rendszeresek voltak a nagybőjtben juttatott adományok, a bortizedből adott alamizsnák, amíg ezek a későbbiekben esetlegessé váltak. Sőt, 1495-ben Bakóc utasítására Ősi a püspökség számára beszedett királyi adóból is juttatott a felnémeti és a dédesi pálosoknak. Ősi rendszeresen könyvelte, hogy milyen célra adtak alamizsnát a kolostoroknak. Bőjtben általában hal és olaj vásárlásra kaptak pénzt, jellemzően 100-200 dénárnyi, azaz 1-2 forintnyi összeget.¹⁸⁵ A római liturgia szerint és az ordinarius tanúbizonyosága alapján is a nagycsütörtöki misén végezte a püspök az olajszentelést. A 16. század eleji Egerben megkülönböztették a krizmát, a betegek és a katekumenek olaját.¹⁸⁶ A szerzetesek pedig ebben az időszakban szerezhették be rendházuk számára a szükséges szent olajat. Mivel a székesegyház fenntartásáért és a liturgia tárgyi feltételeinek a biztosításáért a káptalan felelt, így az olajvásárlásra szánt adományok végeredményben a számukra jelentettek bevételt. Ezenfelül a felnémeti és a gyöngyösi kolostor építkezéseire szántak nagyobb összegeket. 1493-ban 200 dénár értékben vetetett téglát Bakóc a gyöngyösi kolostor építéséhez.¹⁸⁷ Hasonlóképpen a számadáskönyvben szereplő minden évben külön tételként kezelte a felnémeti pálos kolostor építkezésére fordított adományt. 1493-ban Szent Jakab napján (aug. 5.) 1 forintot, 1495-ben a királyi adóból 12 forint adományt tett az építkezésre.¹⁸⁸ A bortizedből október végén, közvetlenül a szüret után juttattak egy-egy hordó bort a támogatandó kolostoroknak.¹⁸⁹ Lardi kormányzósága idején a szerzeteseknek tett adományok jóval kevesebb tudatosságot, tervszerűséget mutatnak. Az egri, illetve az Eger környéki Ágoston-rendiek, ferencesek és pálosok kaptak többször alamizsnát, de olyan tervszerű, szisztematikus támogatás, mint ami Bakóchoz volt köthető,

¹⁸⁵ Kandra 1888: 358., 361., 417.

¹⁸⁶ Dobszay 2000: 314–316.

¹⁸⁷ Kandra 1888: 368.

¹⁸⁸ Kandra 1888: 368., 448.

¹⁸⁹ Kandra 1888: 367., 436.

nem figyelhető meg, sem az adományok időbeli megoszlásában, sem a felhasználás célzatosságában. Ezentúl a támogatások összege is szerényebb. Elvértve tett természetbeni adományt, 1-1 hordó bornyi alamizsnát osztott ki 1504-ben az előző évi bortizedből készült újborból a helyi, egri kolostoroknak: az Ágostonrendieknek, ferenceseknek és pálosoknak.¹⁹⁰ Illetve 1503-ban kaptak a gyöngyösi ferencesek 1 hordó patai és a felnémeti pálosok 1 hordó bort a püspök gyöngyöspüspöki pincéjéből, ezúttal azonban nem a püspöki adóbevételek terhére, hanem mindkét tétel a *salariumok* között szerepelt.¹⁹¹ Elképzelhető, hogy a könyvelés ez esetben követte a kifizetések valódi körülményeit, és Lardi egyszerűen az aznapi borban fizetendő járadékok között a boralamizsnát is elkönyvelte. Általában 25-50 dénárt adott ki Lardi egy-egy alkalommal. Így például a pataki domonkosok leégett kolostorának újjáépítésére is 50 dénárt adományozott 1508-ban,¹⁹² amely összevetve a kolostorépítésekre szánt korábbi adományokkal, nem túl nagylelkű megnyilvánulás. Ezenkívül több, igen alacsony összegű, akár 2-3 dénáros, szerzeteseknek adott alkalmi juttatást könyvelt el Lardi, például 1508 novemberében több alkalommal is 3-3 dénáros adománnyal támogatott közelebbről meg nem nevezett szerzeteseket szenteltvízvásárlás céljából.¹⁹³ Az 1503 utáni évek jelentősebb jótékonyági kiadásait azok az alamizsnák jelentették, amikor a kegyes szándékon túl az adomány Estei Hippolit egészségének javulását is szolgálta. Ezek a felajánlások kivétel nélkül elérték az 1 forintos összeget.¹⁹⁴ Az esemény nagyságánál és jelentőségénél fogva a minoriták 1507. évi pünkösdi egri generális káptalanja érdemelte ki a legnagyobb összegű támogatást. Lardi utasítására Szóláti Balázs provisor összesen 5 forint értékben adott át a számukra két hordó bort, valamennyi sót, rozsot, és vásárolt két sózott sertést és ökröt.¹⁹⁵ Az egyetlen nem koldulórendi szerzeteseknek juttatott adománnyal vissza is utalnék a már korábbiakban is ismertetett történetre. Lardi 1507. augusztus 14-én egy kifejezetten gáláns összeget, 1 forintot könyvelt el a bélháromkúti ciszterciak számára. Az általában szűkszavú alamizsnabejegyzésekhez képest hosszasan magyarázta az adomány okát. Egyrészt a kolostor temploma védőszentjének, Szűz Máriának a közelgő ünnepére hivatkozott, másrészt az adomány céljául azt jelölte meg, hogy a szerzetesek boldogan éljenek (*possent laute vivere*).¹⁹⁶ Mint tudjuk, a bélháromkúti szerzeteseknek egyébként nem volt oka az aggodalomra, miután birtokaik az egri püspök kezébe kerültek, ők maguk kanonoki jövedelmet élveztek.¹⁹⁷ Azonban pontosan ezekben a napokban tartózkodtak a bajkeverő itáliai ifjak a kolostorban arra várván, hogy az általuk okozott botrány elcsitul.

¹⁹⁰ E. Kovács 1992: 178.

¹⁹¹ E. Kovács 1992: 214., 219.

¹⁹² E. Kovács 1992: 322.

¹⁹³ E. Kovács 1992: 320–322.

¹⁹⁴ E. Kovács 1992: 192., 272., 320.

¹⁹⁵ E. Kovács 1992: 259.

¹⁹⁶ E. Kovács 1992: 265.

¹⁹⁷ Sugár 1984: 194., Kristóf 2018a: 27.

A kormányzó megérzése helyes volt, szükség volt erre a nagylelkű adományra, hogy ura reputációját megőrizze, hiszen a botrány nemhogy elült volna, hanem tovább dagadt, és néhány nap múlva, augusztus 22-én verekedés tört ki a szerzetesek és a kalandorok között, amelynek köszönhetően Francesco Vergezino komolyan meg is sérült – amint a történeteket fentebb már ismertettem.

Az adományok kedvezményezettjein és az összegeken túl az alábbi táblázatban az alamizsnák rendszerességét próbáltam meg összefoglalni. Ebben az összeállításban csak azokat az ünnepeket tüntettem fel, amelyek pontos dátummal legalább két alkalommal szerepelnek alamizsnaosztás kapcsán a számadáskönyvekben. Ugyanis az adatok feldolgozásánál figyelembe kellett venni a pontos dátum nélküli bejegyzéseket, illetve többször megfigyelhető, hogy egyes összegek könyvelése utólag történt meg a napi számadások összesítése után, így a kiadások valódi időpontja bizonytalan maradt.¹⁹⁸ A bizonytalan és a biztos dátumokat külön-külön és együttesen is vizsgálva az az általános kép alakult ki, hogy egy-egy év során arányos volt az adományozás megoszlása. Emellett azért néhány érdekes jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Modern gondolkodásunkban az egyházi év legfontosabb ünnepei a karácsony, a húsvét és a pünkösd, hiszen hétköznapi életünk ritmusát is ezek adják meg, hozzájuk igazodnak a tanszünetek, szabadságok. Az alamizsnaosztás intenzitásában az általam vizsgált években ezek az ünnepek egyáltalán nem jelentettek kiugró időszakot. Ezzel szemben tavasszal, február–márciusban, és nyár végén, augusztus–szeptemberben figyelhető egy-egy olyan időszak, amikor visszatérően ugyanazokon az ünnepeken osztottak alamizsnát a püspökség kormányzói. Előrebocsátható, hogy ez a két periódus a Jézus életútjának, feltámadásának ünnepein túl zömmel a Mária-kultusz jeles napjai köré szerveződött. Visszaültnék arra, hogy ezek azok az ünnepek, amelyek előtt napokon keresztül készültek az iskolások az énekes szolgálatra,¹⁹⁹ és ezzel összefüggésben jelennek meg az iskolások az ismétlődő adományosok között is. Az év többi hónapjában sokkal kevésbé lehet ismétlődő jelleggel ugyanazokhoz az ünnepekhez kötni az adományozást, sokkal inkább *ad hoc* jellegűnek, a mindenkori kormányzó lehetőségeitől, szándékaitól függőnek tűnnek. A liturgikus év elején a karácsony mellett a székesegyház védőszentjének, Szent János evangélistának az ünnepe élvezett kitüntetett figyelmet a liturgiában,²⁰⁰ kegyességben viszont csak Bakóc idején kapcsolható ehhez a naphoz rendszeres adományok.²⁰¹ Lardi minden évben január 5-én elkönyvelte az *offertorium crucis* nevű adományt, kínosan ügyelt arra, hogy minden alkalommal meg is jegyezze, hogy

¹⁹⁸ Egy példa a sok közül: 1508. augusztus 28-án, Egerben jegyezte fel Lardi az alábbiakat: „Notavi hic vel notabo aliqua, que exposui elapsis temporibus etc., dum fui Vienne, tempore elapso dedi Lodovico Compagnio pro suis necessitatibus fl. unum.” Ebből a bejegyzésből biztosan annyit tudunk, hogy Lardi augusztus 28-án már Egerben volt, de a továbbiakban részletezett kiadások esetében ez csak a könyvelés dátumát jelentette. E. Kovács 1992: 316–317.

¹⁹⁹ Békefi 1910: 278.

²⁰⁰ Dobszay 2000: 285.,

²⁰¹ Kandra 1888: 360., 414.

az elvárásoknak megfelelően cselekedett (*ut mos est, ut moris est*), noha a felajánlások összege évről évre csökkent (1 forintról 15 dénárra).²⁰² Érezhetően ez az adomány kívül esett a komfortzónáján, hiszen minden évben hangsúlyozta, mintegy üzente urának, hogy itt ez a szokás. Valóban, már Galeotto Marzio is kuriózumként emlegette a magyarok vízkereszt-i szokásait, amikor is a papok miseruhában járták a házakat, maguk előtt keresztet tartva, mintegy a befogadását kérve, és egyúttal adományokat is gyűjtöttek.²⁰³ A káptalani statútumok is egyértelműen nyilatkoznak a vízkereszt-i adományról. A váradi statútum szerint a vízkereszt vigíliáján a püspök vagy a famíliája által a keresztre tett adományok a napi osztalékba számítottak bele.²⁰⁴ Esztergomban vízkeresztkor a főpapi *curiában* tett felajánlások hasonlóan a váradi gyakorlathoz az egész káptalant illették, míg az egyéb adományokat az aznap szolgálatot végző prebendáriusok között osztották szét.²⁰⁵ Ezek alapján Lardi valóban a püspök kötelességének tett eleget január 5-én, és ezzel együtt vízkereszt napján is minden évben támogatta az iskolásokat és szegényeket. Február 2-vel, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepével kezdődött egy, az adományozások szempontjából intenzív időszak, amely természetesen a böjtöt is magába foglalta, és a szegények és iskolások gyámolításán túl ekkor kaptak ismétlődő jelleggel a különböző szerzeteskolostorok is alamizsnát, amint fentebb már bemutattam. Hasonlóan intenzív időszak a Havas Boldogasszonytól (aug. 5.) Szent Mihályig (szept. 29.) tartó majd két hónap. Ennek az időszaknak a ritmusát a Mária-ünnepek és Szent István király ünnepe adja, amelyek a püspök személyétől függetlenül fontos szerepet kaptak a liturgiában is, és a kegyes érdemszerzésben is. Feltűnő, hogy a húsvét, az Úrnapja, mindenszentek jelentéktelen szerepet töltöttek be a püspöki adakozásban. Talán összefüggésbe hozható ez a jelenség a konfraternitások tevékenységével? Az ünnepélyes misék, az úrnap-i körmenet alkalmával lehetősége nyílt a laikus és klerikus résztvevőknek is az irgalmasság gyakorlására, valamint az egri társulat a szabályzata szerint mindenszentek másnapján vendégelte meg a szegényeket, amint fentebb bemutatam. Amennyiben helyes a feltételezésem, a különböző egyházi testületek közötti együttműködés, akár munkamegosztás sejthető itt, amelynek célja a folyamatos érdemszerzés keretein belül a rászorulóknak rendszeres segélyezése volt. A rendszeresen visszatérő ünnepekhez köthető pénzadományoknak (kivéve a bortizedből juttatott bort) a kedvezményezett csoportjai a szegények és az iskolások voltak, elvértve akadtak közöttük szerzetesek. A szerzetesi közösségek számára a célzott és alkalmi jellegű adományok alig-alig köthetők a legjelentősebb ünnepekhez. Meg kell még említeni olyan ünnepeket, amelyek vagy Bakóc, vagy Estei Hippolit adminisztrációja számára voltak fontosak. Bakóc idején évente október 21-én osztottak alamizsnát a bortizedből többek között az arra érdemesített szerzeteseknek. Valószínűleg nem véletlen, hogy ezen a napon ünnepelték a tizenegyezer

²⁰² E. Kovács 1992: 182., 249., 309.

²⁰³ Kardos 1977: 88–89.

²⁰⁴ Bunyitay 1886: 60.

²⁰⁵ Kollányi 1901: 32–33.

szűz mártíromságát, közülük kettőnek a fejereklyéjét a székesegyházban őrizték, így ezekben az években a misén éneklő iskolások és a szegények is alamizsnában részesültek.²⁰⁶ A *captatio benevolentiae* egyik kifinomult formája, hogy az ura egészségéért célzatosan osztott alamizsnákon túl Lardi minden évben augusztus 13-án, Szent Hippolit napján osztott adományt a szegényeknek és az iskolásoknak. Mivel Hippolit pápa napja a magyar liturgiában nem volt sem *colendum*, sem tabulált ünnep, így az aznapra eső, az Úr színeváltozásának nyolcadnapi miséjén részt vevő iskolások és az ott jelen lévő rászorulóknak élvezhették Lardi egyébként nem túl bőkezű figyelmét (1503: 16 dénár, 1507: 12 dénár, 1508: 87 dénár).²⁰⁷

	1493	1495	1496	1503	1507	1508
Karácsony (dec. 25.)	+				+	
Szt. János evangélista (dec. 27.)	+	+		+		
Vízkereszt (jan. 6.)				+	+	+
Nagyböjt	+			+	+	+
Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.)	+			+	+	+
Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.)	+			+	+	+
Pünkösöd				+	+	
Szentháromság (pünkösöd után az 1. vasárnap)	+			+	+	
Szent János (jún. 24.)	+	+				
Sarlós Boldogasszony (júl. 2.)	+					+
Apostolok oszlása (júl. 15.)		+			+	
Szent Hippolit (aug. 13.)				+		+
Havas Boldogasszony (aug. 5.)		+			+	
Nagyboldogasszony (aug. 15.)				+	+	
Szent István király (aug. 20.)	+				+	+
Kisboldogasszony (szept. 8.)	+	+			+	+
Szent Mihály (szept. 29.)				+	+	
Tizenegyezer szűz (okt. 21.)	+		+			

Az alamizsna ünnepek szerinti megoszlása

A számadáskönyvek alamizsnára vonatkozó adatainak vizsgálata nagy vonalakban egy kiegyensúlyozott képet mutat az egész korszakban, évenkénti bontásban közel állandó intenzitású, arányos eloszlású, az egész periódusra vonatkoztatva egy enyhén emelkedő intenzitású jótékonytságot figyelhetünk meg. Azonban a részleteket vizsgálva jóval differenciáltabb kép bontakozik ki előttünk. Ugyan a kérdéssel foglalkozó a számadáskönyvi adatcsoport a teljes számadásokhoz képest igen

²⁰⁶ Kandra 1888: 371., 377., 436.

²⁰⁷ E. Kovács 1992: 197, 266., 317.

csekély, de alkalmas arra, hogy megállapításokat tegyünk a könyvelés, a püspöki udvar működése, a (jóság)kormányzók feladatai, a velük szemben támasztott elvárások vonatkozásában. Viszont ezek a bejegyzések nem alkalmasak az alamizsnások (akár a hétköznapi létfenntartást, akár a jutalmazást szolgálták az adományok) megismerésére, hiszen őket az adományozók szemüvegén keresztül látjuk, akiket valójában az érdemszerzés motivált. Ezen típusú forrásból a szegénység fogalma sem társadalmi, gazdasági szempontból nem értelmezhető. Megfordítva a kérdést, az számított szegénynek, akit a környezete alamizsnára érdemesnek tartott. Ezzel szemben az adományozók szándékai állnak előttünk világosabban. Az enyhén növekvő tendencia mögött a könyvelési technikának és a gubernator feladatainak a változását kell keresnünk. Ősi György elsődleges feladata az egri püspöki udvar és a püspöki birtokok és bevételek igazgatása volt, ritkán hagyta el székhelyét, az ő könyvelése deklaráltan Bakóc utasításain alapult. Taddeo Lardi viszont nemcsak a püspöki jóságok, bevételek és az udvar igazgatását kapta feladatául, de gyakran kellett ura érdekeit is képviselnie akár az udvarban, akár az országgyűléseken. Ugyan egyéltelmű, de sokkal általánosabb érvényű instrukciókat kaphatott, amelyek jobbára a bevételekre összpontosítottak, a püspöki udvar hétköznapi és kevésbé hétköznapi ügyeiben saját magára, a tapasztalataira, illetve segítőire támaszkodhatott. Ebből is, és a ferrarai könyvelést egy bizonyos mértékig figyelembe vevő elvárásból is táplálkozott az a könyvelési gyakorlat, hogy a püspöki udvar különböző tisztségviselőinek kiadási feljegyzéseit összesítve a korábbiaknál jóval részletesebb számadáskönyvek keletkeztek, amelyek az általam vizsgált kérdésben az alamizsnaosztások nominális növekedését adták. Másrésztől viszont összecszerűen egy jelentős csökkenés mutatható ki. 1493-ban 23 forint 39 dénárt, 1495-ben 27 forint 58 dénárt, 1503-ban 9 forint 75 dénárt, 1507-ben 16 forint 83 dénárt, 1508-ban 13 forint 50 dénárt fordított a püspöki udvar jótékony célra. A 90-es évek ritkábbnak tűnő, de összességében bőkezűbb adományai mögött a püspök jól átgondolt tervei sejlenek fel. A Bakóc által elrendelt támogatások anyagilag legjelentősebb tételeit az általa kedvelt kolostorok kapták, amely esetben valószínűsíthető, hogy a kegyes célok mellett a saját birtokszerzési terveinek szolgálatába állította a püspöki feladataiból fakadó adományozási kötelezettségeit is. Ugyanakkor ezek az adatok alátámasztják azon korábbi megállapításaimat is, hogy Lardi inkább alkalmi jelleggel adományozott, egyre több alkalommal ugyan, de csekély összegeket. Kormányzóságának a sikerességét lemérhetjük az általa tett adományokon is. Sikertült megtalálnia az egyensúlyt a püspök kötelességei látszatának megőrzése és a kiadások lefaragása között. Hiszen legfontosabb feladata ura képviselése, jó hírének fenntartása és ezzel együtt a bevételek maximalizálása volt. Lardi hosszú magyarországi tartózkodásának, a helyi viszonyok ismeretének és jó kapcsolatainak köszönhető Bigo Compagni megállapítása a kormányzóról, ami noha kissé túlzó lehet, de mindenképpen alátámasztja, hogy mindig ura volt a helyzetnek: „a kormányzót úgy imádják, mint egy istent.”²⁰⁸

²⁰⁸ 1507. június 15. ASMo ASE Amb. Ungh. b. 4/2.3., Vestigia Infocus 1739., MNL OL DF 294800. „el signore governatore che adorato como un dio”.

FORRÁSOK

MNL OL DL – DF: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár – Diplomatikai Fényképtár
 ASMo ASE: Archivio di Stato di Modena Archivio Segreto Estense
 Amb.Ungh.: Ambasciatori Ungheria
 AdP: Amministrazione dei Principi

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balanyi György 1953: Középkori magyar Úrnapok. *Vigilia* (18.) 6. 292–299.
- Balassa Iván 1969: Adatok az egri szabó céh történetéhez. *Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 249–267.
- Balogh Jolán 1956: La capella Bakócz. *Acta Historiae Artium* (3.) .
- Bárány Attila Pál 2002: „Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn: das Beispiel der Pálóci”. *East Central Europe/L’Europe du Centre-Est* (29.) 1-2. 213–221.
- Barcsay Amant Zoltán 1938: *Eger vár és város régi ábrázolásai (1597-1900)*. I. kötet. Az egri várásatás és vármúzeum, Eger.
- Batthyány Ignác 1827: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae Et Provinciarum Adiacentium*. 3. kötet. Gyulafehérvár.
- Békefi Remig 1910: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest.
- Berkovits Ilona 1941: La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia. *Corvina* (4.) 12. 164–174.
- Bónis György 1973: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. *Levéltári Közlemények* (44–45.) 89–101.
- Bónis György (szerk.) 1997: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon*. (ACTA JURIDICA ET POLITICA Tomus LI.) Fasciculus 1. kötet. Szeged.
- Breznay Imre 1934: *Eger a XVIII. században*. 2. kötet. Eger.
- Bunyitay Vince 1886: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad.
- Byatt Lucy 1993: Ippolito I d’Este. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 43. kötet.
- Catalano Michele 1930: *Vita di Ludovico Ariosto ricostruita su nuovi documenti*. I. kötet. Olschki, Genf.
- de Cevins Marie-Madeleine 2003a: *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*. Szent István Társulat, Budapest.
- de Cevins Marie-Madeleine 2003b: A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. *Korall* 47–74.
- Dobszay László 1995: „Pueri vociferati.” Gyermekek az egri székesegyházban. *Magyar Egyházzene* (III.) 2. 155–162.
- Dobszay László 2000: *Liber Ordinarius Agriensis (1509)*. (Musica Danubiana Subsidia 1.) Budapest.

- Domokos György 2015: A pestis és a gepárd: Ercole Pio, Estei Hippolit egy ügynökének beszámolója Magyarországról, 1508–1510. In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. PPKE BTK, Piliscsaba, 185–196.
- Domokos György 2019: *A Jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510*. Balassi, Budapest.
- Domokos György – Erős Katalin M. Renáta 2018: Ercole Pio és az egri székesegyház építésének ügye. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai.) Eger, 21–47.
- Eröss Katalin Renáta 2020: A középkori Krisztus Teste társulatok néhány jellemző vonása. *EUCHARISZTIA ÉS ÚRVACSORA A MAGYARORSZÁGI VALLÁSI KULTÚRÁBAN* (2.) 9–20.
- Fedeles Tamás 2007: Vallásos áhítat, közösségtudat, reprezentáció : a késő középkori körmenetek főbb jellemzői. *Aetas* (22.) 3. 59–82.
- Fejér Georgius 1832: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (VIII.) 3. kötet. Buda.
- Fodor László 1986: Rövid összefoglalás az almárvölgyi kolostor feltárásáról. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* (24.) 36–40.
- Fraknói Vilmos 1888: Bakocs Tamás prímás birtokszerzeményei. *SZÁZADOK* (XXII.) 97–126.
- Fügedi Erik 1972: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *SZÁZADOK* (102.) 1. 69–96.
- Horváth Richárd 2015: Legendás várak nyomában. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 235–271.
- Ipolyi Arnold – Fejérpataky László (szerk.) 1887: *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375*. (Monumenta Vaticana Hungariae I.) 1. kötet. Budapest.
- Kakucs Lajos 2003: Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (3-4.) 151–193.
- Kandra Kabos 1888: *Bakócs-kódex. Bakócs Tamás egri püspök számadó-könyve 1493-6. évekről*. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez.) 2. kötet. Szolcsányi Gyula Bizománya, Eger.
- Karácsonyi János 1922: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kardos Tibor 1977: Galeotto Marzio. In: Kardos Tibor (ford.): *Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. Ford. Kardos Tibor. Helikon, Budapest, 111–115.
- Kertész Róbert 2015: A középkor végi Szolnok és méltatlanul elfeledett földesura: Pálóci Imre. *TISICUM a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve* (XXIV.) 245–293.
- Kollányi Ferenc 1901: *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397*. Budapest.
- Kovács Béla 1965: Eger középkori utcái. *Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensi* 73–93.

- Kovács Béla 1966: Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében. *Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensi* 71–97.
- Kovács Béla (szerk.) 2005: *Az egri káptalan Szent János könyve*. (Az egri egyházmegye történetének forrásai 5.) Heves Megyei Levéltár, Eger.
- Kovács Béla 2006: *Agria recuperata. A töröktől visszafoglalt Eger újjáépítésének első éve*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 13.) Eger.
- E. Kovács Péter 1992: *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei (1500-1508)*. Heves Megyei Levéltár, Eger.
- E. Kovács Péter 2008: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: *Memoria rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Eger, 157–178.
- Kristóf Ilona 2018a: Az egri püspöki udvar a 15-16. század fordulóján. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai ; 1.) Egri Érseki Vagyonkezelő Központ, Eger, 15–30.
- Kristóf Ilona 2018b: I rapporti tra Tamás Bakóc ed Ippolito d'Este. *VERBUM: ANALECTA NEOLATINA* (19.) 1–2. 201–220.
- Kristóf Ilona 2019: Bortizedbérlok a késő középkori egri számadáskönyvekben. *ACTA UNIVERSITATIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE: SECTIO HISTORIAE* (Tom. XLVI.) 221–237.
- Kristóf Ilona 2020: „Nostro protectore e benefactore singulare”. Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496-1520). In: Domokos György – W. Somogyi Judit – Szovák Márton (szerk.): *Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. (Vestigia ; 3.) Balassi Kiadó, Budapest, 66–82.
- Kristóf Ilona 2021: UTAZÁS ITÁLIÁBA 1501 NYARÁN. EGY SZÁMADÁSKÖNYV TANULSÁGAI. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): *Akit Clió elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 187–209.
- Kubinyi András 1999: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő-középkori Magyarországon. In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM könyvek 22.) METEM, Budapest, 253–269.
- Kubinyi András 2000: *VÁROSFEJLŐDÉS ÉS VÁSÁRHÁLÓZAT A KÖZÉPKORI ALFÖLDÖN ÉS AZ ALFÖLD SZÉLÉN*. (DÉL-ALFÖLDI ÉVSZÁZADOK 14.) Szeged.
- Kubinyi András 2004: Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 187–195.
- Kuffart Hajnalka 2018: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása*. PhD. Budapest.
- Laczlavik György 2003: Estei Hippolit. In: Beke Margit – Adriányi Gábor – Mudrák Attila (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest, 222–228.
- Lombardus Petrus 1971: *Sententiae in IV libris distinctae*. III. kötet. Collegium S. Bonaventurae, Quaracchi.
- Lukacsics József (szerk.) 1938: *XV. századi pápák oklevelei*. (A Római Magyar Történeti Intézet kiadványai 2. (Olaszországi magyar oklevéltár).) 2. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- Majorossy Judit – Szende Katalin 2008: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. *Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe* 409.
- Mályusz Elemér (szerk.) 1958: *Zsigmondkori oklevéltár*. (Forráskiadványok 4. II. [1400-1410].) Második rész (1407-1410). kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mezey László 1979: *Deákság és Európa. irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mihalik Béla Vilmos 2014: Rácok, hajdúk, újkeresztények Egerben (1687-1699). In: Kántor Balázs – Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron (szerk.): *Tanulmányok Badacsonyból*. 2. kötet. Fiatal Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 53–61.
- Neumann Tibor 2011: Győr és Eger között. Egy püspöki áthelyezés története. In: C. Tóth Norbert – Cabello Juan (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza, 357–366.
- Neumann Tibor 2012: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század) (277.)* 213–237.
- Nováki Gyula – Sárközy Sebestyén – Feld István 2007: *BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE VÁRAI AZ ŐSKORTÓL A KURUC KORIG*. (BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE RÉGÉSZETI EMLÉKEI 5.) Castrum Bene Egyesület – Herman Ottó Múzeum, BUDAPEST–MISKOLC.
- P. Kovács Melinda 1996: Malmok az egri völgyben a 16. század végéig. *Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei* (14.) 39–53.
- Pásztor Lajos (szerk.) 2000: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. METEM, Budapest.
- Rákóczi Gergely 2020: *Mozaikok Eger történetéből Régészeti adatok a város középkori és kora újkori történetéhez*. Budapest.
- F. Romhányi Beatrix 2008: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon [Monasteries and Collegiate Chapters in Medieval Hungary]*. Arcanum, Budapest.
- F. Romhányi Beatrix 2014: Késő középkori számadáskönyvek, a kolulórendi kolostorok gazdálkodásának tükröi. In: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. II. kötet. Budapest–Debrecen, 837–855.
- Sanudo Marin (szerk.) 1879: *I Diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII*. Visentini, Venezia.
- Solymosi László 1992: Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. *Levéltári Közlemények* (63.) 1-2. 137–156.
- Somogyi Zoltán 1941: *A középkori Magyarország szegényügye*. (PALAESTRA C A L A S A N C T I A N A P I A R I S T Á K DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI AZ 1932. ÉV 37.) Budapest.
- Sugár István 1965: Az egri melegvízű fürdők története I. (1448–1790). *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis Az Egri Múzeum Évkönyve* 119–145.
- Sugár István 1984: *Az egri püspökök története*. Szent István Társulat, Budapest.
- Teke Zsuzsa 2011: Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló kori Magyarországon. *Numizmatikai Közöny* (110–112.) 133–139.

- Theiner Augustinus 1859: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. (1, Ab Honorio PP. III. usque ad Clementum PP. VI. 1216-1352.) 1. kötet. Roma.
- C. Tóth Norbert 2015: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *TURUL* (88.) 2. 48–72.
- C. Tóth Norbert 2017: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 27.) Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.
- C. Tóth Norbert 2019: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája. 1100–1543*. (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungariae Inquirendam.) Budapest.
- C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás 2016: *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526*. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak.) I. Főpapok és bárók. kötet. MTA BTK TTI, Budapest.
- Tringli István 2011: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. In: C. Tóth Norbert – Cabello Juan (szerk.): *Erősségénél fogva várépítésre való / Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. (A Jósza András Múzeum kiadványai 68.) Nyíregyháza, 377–397.